84(4Укр)6
Я2
А19

АВЖЄЖ

1991 11

84(4УКР)6
У2
А19

АВЖЕЖ

№ 11 (16)

листопад'91

Український літературно-мистецький журнал
Рік видання другий

Засновник:
Житомирська обласна організація
Спілки журналістів України

Видавець:
комерційно-видавниче об'єднання
"Газета "Житомирський вісник""

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Головний редактор
Василь ВРУБЛЕВСЬКИЙ

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Михайло ГРИГОРІВ
Юрій ГУДЗЬ
(заступник головного редактора)
Володимир ДАНИЛЕНКО
Олег ІЗМАЙЛОВ
Володимир КОЛЕСНИК
Валерій НЕЧИПОРЕНКО
Володимир ОЛЕЙКО
Євген ПАШКОВСЬКИЙ
Олександр СМИК
Володимир ЦИБУЛЬКО
Валерій ШЕВЧУК

ПРОЗА

Ольга Скоробогатько.
Лампа поета. Новела. 3

Валерій Косенко
Формула спіралі. Фантастичне оповідання. 16

Клим Поліщук
Гуляйпільський батько. Роман (продовження). 29

ПОЕЗІЯ

Володимир Цибулько.
ТШ, або ЗПП. (твір). 7

Анатолій Куліш.
Із циклу „Тридцять три". 23

Олександр Гордон.
Аксіоми дзеркального відображення 27

КРИТИКА

Юрій Лавриненко.
Література межової ситуації. .38

Василь Галинич.
Пошук шляхів чи шляхи пошуку? 54

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

262001 м. Житомир,
площа Рад, 1/25,
к. 353.

ТЕЛЕФОНИ

22—89—00, 22—34—56

ТЕЛЕФАКС

22—34—67

"АВЖЕЖ", 1991, N 11 (16). Український літературно-мистецький журнал. Рік видання другий. Зареєстровано Держкомпреси України, реєстраційне свідоцтво КП № 73 від 9 жовтня 1990 року. Передплатний індекс 74008.

Віддруковано з оригінал-макетів редакційного видавничого комплексу XEROX VENTURA PUBLISHER в Житомирській обласній друкарні (262001, м.Житомир, вул.Комсомольська, 19). Підписано до друку 26.09.91. Формат 60 x 84 1/16. Друк офсетний. 4 друк. арк. Тираж 2000. Замовлення . Ціна 1 крб.

ЛАМПА ПОЕТА

Новела

Моє місто захлинає косметично-джинсова демократія. Коліжанки — в міні-спідницях, у вузинах американських споднів з посилок, дезодоровані, вміло підмальовані — скоряють серця львів'ян, а я — зайва. На заваді моя огрядність. В міні по вулиці не пройдеш — прилипають чоловіки удвічі старші, а джинси дають ефект ще сумніший. Коліжанки бігають по танцях, до нового бару "Шоколадний", а моя доля — ноти, підручники, книги і пляшечка кефіру на ніч.

Щовечора перед сном оглядаю себе в люстрі — Даная!.. До героїнь Ботічеллі мені як мотикою до місяця.

Днями мовчить телефон, тільки Надя час від часу повідомляє новини; вчиться вона поганенько, але:

— Привіт, Грубасику, як ся маєш? Я в поляків викупила колготи, в долі звичайні, світлі, а між ногами не зішиті — ефект дивовижний... Як сольфеджіо? Прийду до тебе на ніч вчитися, оціниш покупку... Готуй каву, па-па!

Я милувалася її струнокою фігуркою в квітучому парку. Ні хвилини Надя не постоїть. Ніби дзига. Яка музика, яке сольфеджіо?! На них з Влодком чекає шлюб, весільна подорож і апогей любові — рожевий малючок...

Правицею перебираю клавіатуру...

Мажор: на моїй Погулянці зранку панує тиша, старші ідуть до церкви Петра і Павла, золотяться акуратні хусточки між крислатими капелюхами...

Мінор: тиха розмова долітає до прочиненого вікна...

Мажор: промчав Міська на ровері, напевно, на ставки...

Мінор: горлиця пролетіла...

Ні, не можу, не можу знайти ритм, тему! Coda!

Піду-но в гості до давнього приятеля моєї бабуні, до львівської "Шахразади", пан Йосип розрадить мене, розповість тисячі історій, програє для мене на скрипочках — їх у нього чотири, і Ганна Михайлівна будуть раді.

Йосип Васильович мешкає у Львові з двадцяти літ. Вчився у Варшавській консерваторії, а родом з Ніжина.

Скочується до кінцевої синій трамвайчик номер три, водій з торбинкою через плече знімає рульове причандалля, переносить його на протилежний бік вагончика, можна зайти, купити квиток за три копійки і сісти на виглянцовану лаву. Пропливають за цегляним муром пагорби Личаківки, тополі сріблиться над маленькою білою хатиною, в кварталі пишних австріяцьких будинків — остання зупинка (їх всього три на маршруті).

В цій квартирі почуваюся гарною, мода другої половини двадцятого сторіччя не торкнулася замилувань подружжя, старенькі тішаться, киця Бессі гріє мої коліна.

...Крізь чорні сувої ефір срібними променями піднімаються високі звуки... Скоро вершина літа... місячні ночі... приїдуть мої друзі, палитимемо вогнища над ставками... потім проведу їх через Пасіки на Забаву. Там між буками б'ють ключі, зливаючись у річечку, співатимемо до ранку, пустимо вінки...

— Ви, Олечко, сьогодні не слухаєте мене. Над чим журитесь?

— Я пісню хочу написати, відчуваю, що зможу, але поки що нічого не виходить. Так близько ритм, тема, що ладна ворожити на Івана Купала, аби чари допомогли мені. Ви вірити, пане Йосипе, у чари?

Йосип Васильович відкладає скрипку, сплескує маленькими долонями. Я знаю — сотні спогадів промайнули за мить у його артистичній душі.

— Ах, у Брюховичах за Польщі була знаменита ресторація, де танцювала екзотична мулятка. Літо стояло тепле, зоряне і досить часто я з моїм приятелем музикантом С. їздив вночі за місто — до ранку танцювали, пили шампан, слухали музику та вели безкінечні розмови про поезію. Багато-багато років ми були нерозлучні. Втім, і квартира ця — у його власній каменіці. Коли я зрозумів, що не зможу повернутися до рідного Ніжину, С. запропонував мені це помешкання. Він знав у Львові всіх, студенти обожнювали його, він багато працював, але відвідував театри, концерти і художні виставки. Завдяки його приязні до мене я й пустив корені у Львові, але тужив, дуже тужив за рідною домівкою.

Того літнього вечора я був настроєний меланхолійно і тільки прислухався до балачок С. із приятелями. Згодом підвівся і вийшов на терасу. Волів побути на самоті, та мимоволі підслухав розмову (швидше, сварку) молодого мужчини з дівчиною. Діалог відбувався гостро, дівчина з люттю стряхувала гривкою, вперто повторюючи:

—Zegnamy, zegnamy! Ale niech pan powrocі moj prezent — lampe!*

* — Розстаємось, розстаємось! Та нехай пан поверне мій подарунок — лампу! (пол.)

З усього було видно, що чоловік уникав різких рухів, стишеним голосом намагаючись заспокоїти роздратовану дівчину. Та дарма. Я не помітив, як до мене наблизився С. Музика тим часом стихла і молодий мужчина обернувся до нас, злегка вклонився (як з'ясувалося згодом, вони з С. були знайомі) і став читати вірш, який я і досі пам'ятаю від першого до останнього слова...

...У ритмі бонгів, що не встиг набрати шаленої швидкості танцювального фіналу, напівспівом прочитав:

У місті-пралісі літує львівське літо —
Струмує липець в білих венах липи.
У пальмових гілках моєї лямпи
Опівночі медова квітне квітка.
І перстень з дна Купальської ріки
Тне білий з чорним лист на рокові пої:
Так — ні,
так — ні,
о, так чи ні?
Спиняється у темряві на дні,
шепоче: "Ні..."

Праслов'янською містерією повіяло від вірша, і хвилею прилетіли спогади: рідний Ніжин під неспевним прихистком п'ятибанного собору, будинок батька — власника гальванопластичних майстерень, сад, маленька хвірточка до сусідів Адасовських, зустріч двох давніх подруг, що колись грали в Ніжинському театрі, таємниці, поцілунки, шепіт:

— Манєчко, я так скучила за тобою...

Я — маленький хлопчик, до кімнати сестри мені не вільно, але у шпаринку стежу: сестра і Манєчка Адасовська (тепер вже "офіцерша") в білих льолях схилені до перстгінчика, який все швидше розгойдується у прузі світла. Між сецесійним плином золотих листків папороті сяє зеленим цвітом абажур. Батько привіз цю гарну лампу у подарунок сестрі з Ляйпцигу, я пам'ятаю навіть ім'я майстра — Петер Беренс.

Тепер я можу сказати, на кого і про що ворожили сестра з приятелькою. Марія ворожила на свою щасливу акторську долю і нещасне кохання до красеня — Тобілевича. А ще вони співали, голоси легко і чисто зливалися у купальських піснях про Морену, її коси, вінки і чари...

Велика актриса, жінка трагічної любові, мої рідні, мій зелений рай в скрипкових фіоритурах... повертаєшся до мене для прощання, воскресаєш в душі, щоб я, безпорадний, відпускав тебе на розтерзання... нічна поїздка в відкритім авто в струменях хвойного повітря, тихий Львів у

передчутті Купальських свят... доси шкодую, що не підійшов тоді до Поета...

— Я презентую вам лампу, а ще декламатор... — і пан Йосип подав книжку, завбільшки з мої дві долоні. — Ось, можливо, і все, що я знаю про чари. Чари — гарна річ, але мають і темний бік. За декілька днів зайшов до мене С. і сказав, що поет помер, згорів раптово, згас, як свіча на вітрі. Він і приніс лампу — купив у тої панєнки. Мешкала вона в тому ж домі, що й поет. Зайшов до неї, сторгувався, навіть до дверей не пішла провести, а як виходив, у глибині квартири вдарило від протягу і задзеленчало друзками вікно...

м. Львів

Т Ш, або З П П

(твір)

твір написано в жанрі дурниці і є дуже толерантним щодо міжнаціональних стосунків ТЧК твір являє собою сповідь транснаціонального шлепара (ТШ) про його мрію здобути ЗПП (золото Павла Полуботка) ТЧК твір нікого ні до чого не закликає і не спонукає ТЧК сповідь ТШ не завжди збігається з точкою зору автора бо в разі чого автор боїться відповідальності ТЧК

1.

із наперстка туман огортає сорочку
вус твердіє й британська сльота
насідає на шию
я ще золото люди
я ще міт ваш
коли воля в наперсток увігнана
а зверху туман
шротинка забилась під ніготь
і є і нема
і зниклий гетьман
у медовій діжі своє тіло колише
не зцукровіють меди доки нащадок
гетьманський колише траву
гей тримайся хто ще
скурвитися не встиг
хоч голодні ми й голі
та у нас ще є міт
хай британія нам в борг

відшматує крихту волі
і на кожному фунтові
раптом проступить
трипільський орнамент

2.

Полуботкове злото
у вишиванку зодіте
пихтить собі люлечкою
на стрілці дзигарика Біг Бен
золотий Мамай Полуботченко
побренькує з Бітла
Єллоу сабмарін
ми живемо
в жовтому човні
на блакитнім дні
вже й забув з якого боку
та в який бік треба дивитися
щоби побачити ту україну

Полуботкове злото кричить
о часі совнім
утечу від тебе англіє
обдеру тебе як липку
а крулівна руки заломила
ой бохечку Полуботок втіка
такий мужчина втіка
та він же не полу
а цілий боток

хе хе
каже золото
та ви ще Мазепу не відчули
той Полумазепою не буде

3.

калинові коники племінні
під копитами європа стугонить
а на коніках золото Полуботка
а місяць на небі
позолочений зі скрині Полуботка

гей злидото варіте брюкву
досипайте клюкву
і для смаку кріп
хай старці ми хай дурні ми
але є ще у нас міт

в наших венах циркулює
золото Полуботка

наш гетьман у діжі залитий медом
а діжа по морю плава
ні еляглась на дно
у краб'ячій імперії
в краю морських зірок
гетьман там на дні
то лускає крабів булавою
то ліпить із зірок
американську фану
то туману напускав на британію
а нарід на небі
янголи всякого гатунку
а сам пан янгел
генеральний підскарбій
каже
зійду на землю куплю собі ямаху
іде та й іде на землю
а такої землі україна не знаходить
знайшов одне місто донецьке
а там кажуть
що старший якийсь сказав
що яка ж то земля україна

знайшов якийсь київ а там кажуть
ні це не земля україна
це мать городов руських
а одеса тоді ж хто

4.

тут ще й дно таке кривеньке
у краю морських зірок
зайшов на похмілля
в трипілля
а тут попіл на голову
що це ще за посвята в кошові

став виходити з трипілля
а тут знов похмілля
глип на розтоці золото стоїть
на балалайці сім сорок грає
на квиток до києва гроші заробляє
дядьку дайте п'ятака
а не дасте п'ятака
візьму вас за галстука
та поведу вас за моріг
та зломлю вам правий ріг
глянув я на себе
викапаний вам
лось баранович блошистий
то мабуть від попелу

але є ще в мене гетьман
там глибоко у душі
у краю морських зірок
є у мене гетьман бог
у краю морських зірок
що вже зварені як раки
й світять на кремлі

я багато помилявся
і будь ласка панство судді
запишіть і фразу цю
в сповідь блудної овечки
як чистосердечнос раскаяніс
вже простітє падлєца

я от так собі кажу
як засвітиться нам воля
я їх вам позолочу
тих істоток безневинних
що потрапили вам в сіті
що були зварені в супі
і почеплені на кремль

5.

я піддупником могутнім
викинутий з залі у багно
ну і слава богу
мені світить на дорогу
золото не Полуботка
вже Полубога
ну й слава богу все одно
ми голі і голодні
на нас подерті сподні
про нас не знає світ
та є ще у нас міт
ми потерпимо
ще з десять тисяч літ
хай відсотки наростають
і тоді вже голим стане світ
з нами розрахувавшись
за золото Полуботка

обдеремо світ до нитки
дай боже прожити
ці найближчі найкоротші
десять тисяч літ

6.

ото уже й ніч минає потроху
і крокове колесо з-за тину вигляда
куди ж те золото пошкандибало
то й сам я скоса поглядаю
на туманний альбіон
а Мамай Полуботченко сидить
на стрілці дзигарика Біг Бен
файку пихкає
золоті струни перебирає
на інструменті ямаха
хелоу бой кричу
ану ушквар щось наше
то він і шкварить
еллоу сабмарін
ми в жовтому човні
на блакитнім дні
все на дні та й на дні
і Полуботкове злото
хоч такеє далеке але ближче
ніж комунізм

7.

наша куриця полтавська
та на їхнього орла

ще хоча б була двуглава
бо виходить орлокурицъ
їстівний і войовничий

щось воно не так
ну а може Йован Курац
кажуть це переконливіш
аніж Маркіш Перец
і Іллюша Глазунов
над кремлем малює раків
й пре з нас золото зі сраму
прямо в вічі тим зіркам
що були як раки зварені
от же дав Бог уродитися

стрепенулися в французах
панни Анни Ярославни
золотава кров
гей шукайте Полуботка
по світах та по історіях
розпитайте допитайте
а по тім золото відібрати
голову відрубати
голого показати
міт заперечити

голову заперчили збитки погасили
голого забули міт перебрехнули
а хто винний
самі винні
не багато нам лишилося
в баранах ходити
лиш найближчі найкоротші
десять тисяч літ

8.

о знов темніє
а як слід й не світало

хто там під вікнами бродить
і на язиці солоно

що золото знову золото
та то Полуботкове
ну тоді можна спати
і занурююся в сон
і вже чую десь зі сну

Ваня Пєтя вєсєлісь
в хахлов дєньгі завєлісь
год ат года год ат года
для нас міл матів адін
всєх атпустім на свабоду
а хахлов нє атдадім
Ваня Пєця будь здаров
абработаєм хахлов

що ж думаю добре спиться
доки раки на кремлі
всякі ходять на землі
підривають чорноблі
та ще й потім якась тля
прокіряє до рубля
фонд чорнобля

9.

отож я сплю
капітально сплю

як вже сказано вище
тобто би за КАПІТАЛОМ
Вася Пєця не сплять
тобто би за гімном єрер
як же єказано трохи ніжче
але знаю як відмазатись від них
треба купити пляшку
а в мене тільки руб
аби той руб знав свою
нинішню ціну
він би зі сраму почервонів

отже вихід такий
вкинути в воду
присолити й варити
раки при цьому
як правило
червоніють

(Всьо, ...ець!)

ЛІВО

ФОРМУЛА СПІРАЛІ

Фантастичне оповідання

ПРОЛОГ, ЯКИЙ МАЄ ПРАВИЛЬНО ЗОРІЄНТУВАТИ ЧИТАЧА

Герой нашого оповідання — радянський бухгалтер. Навмисне не зауважуватимемо, що — звичайний, бо насправді він бухгалтер першокласний, що породжувало в середовищі інших бухгалтерів установи, в якій він працював, цілком радянські заздрощі. Мабуть, коли б ті заздрощі акуратно підшивалися, то вже назбиралося б їх кілька томів. Всі арифметичні дії, піднесення у ступінь і добування всіляких коренів наш герой виконував лише за допомогою свого мозку; і тільки для вирахування логарифмів, інтегралів та інших подібних штуковин, не підвладних нашому куцому гуманітарному розумові, брав до рук рахівницю. Від комп'ютера наш бухгалтер відрізнявся хіба що тим, що живився не електрострумом, а харчами з радянського гастроному.

Дозволимо собі невеликий ліричний відступ для самокритики. Надто вже часто героями вітчизняних літературних творів стають рядові бухгалтери вітчизняних же установ. Бухгалтерським ухилом страждають здебільшого гумористи, які йдуть шляхом найменшого опору й не утруднюють собі життя пошуками типажів з інших сфер. Саме тому потенційні клоуни, льотчики, міністри й президенти так і не стають героями новел, оповідань, повістей та романів, а, зазнаючи утиску гонораролюбного пера, лишаються звичайними радянськими бухгалтерами, котрі живуть у тісних "хрущобах", мають сварливих дружин і ходять перед начальством запитальними знаками.

Але з іншого боку, якщо дотримуватися принципів соцреалізму, ми не маємо права (морального, юридичного etc.) змінювати ні професії, ні прізвища, ні по-батькові нашого героя, ні навіть йотинку з того, що трапилося з ним. Це і є правда життя — без вигадок та інших декадентських штучок. Крім того, наголосимо ще раз, що наш герой — бухгалтер аж ніяк не рядовий.

Отже, як було, так і розповідаємо.

ВЛАСНЕ ОПОВІДКА, НАПИСАНА ЛІТЕРАТУРНИМ МЕТОДОМ СОЦРЕАЛІЗМУ З ВУСТ САМОГО ГЕРОЯ І ПЕРЕРОБЛЕНА З ДОТРИМАННЯМ НОРМАТИВІВ ДЛЯ ВНЕСЕННЯ У ТЛО ТВОРУ ХУДОЖНІХ ПРИКРАС І ПСИХОЛОГІЗМУ

Федір Степанович Ручечник — автолюбитель, власник легкового автомобіля "Запорожець" та бухгалтер відомого на всю країну хмелесоб'єднання — ризикнув проїхатись підозрілою дорогою.

Вона починалася непомітно, відгалуджуючись від головної магістралі на сімнадцятому кілометрі — якраз між Розподіловичами та Потребнянським.

Федір Степанович на всі сто відсотків був упевнений, що раніше цього відгалуження в природі не існувало. Не було — і крапка. Ручечник двічі на тиждень їздив повз це місце й міг кому завгодно записягтися, що нічим подібним тут і не пахло.

Він загальмував. Стало моторошно від думки про нечисту силу чи інопланетні втручання у справи звичайних автолюбителів. Інший, можливо, навіть не звернув би на те увагу, але тільки не Ручечник з його математично ясною головою.

Врешті, коли по спині Федора Степановича протупотів табун мурашок, а душі набридло відсиджуватися у п'ятах, він тричі плюнув через ліве плече (не подумайте, що Ручечник був забобонним бухгалтером; плюнув, то й плюнув) й натиснув на педаль акселератора.

Дорога була гладенькою, як скло. Подібні Федір Степанович бачив тільки в Польщі, куди доля випадкового його занесла була у складі туристичної групи. "Запорожець" — модель з капризами — вже через двадцять хвилин перегрівся.

Недобрі передчуття, які гніздилися в грудях Ручечника, не були безпідставними: вже сплило доволі часу, а годинник на руці уперто показував пів на четверту — як і там, на трасі.

"Чортівня якась," — подумав Федір Степанович.

І ще одне турбувало: жодного авто, жодної більш-менш живої душі.

Чомусь почало смеркатися.

З-за повороту весело вискочив дороговказ: "Чортівня — 5 км".

Бр-р-р!..

Ручечник заплющив очі й потряс головою, після чого в ній зародилася світла думка: розвернутися й чимдуху гайнути назад. Але підступна жага гострих відчуттів, яка, до часу причаївшись, сидить у підсвідомості кожної нормальної радянської людини, мов у льоху, додала рішучості, і бухгалтерська нога ще настирніше натисла на "газ".

Споночіло, а годинник показував: о пів на четверту.

Ручечник не зчувся, як в'їхав до якогось яскравого, але зовсім безлюдного міста.

Вогні реклами, ліхтарі і все таке інше аж засліпили.

"Запорожець" сповільнив рух, по-псячому обмацуючи фарами вулицю, ніби мав намір обнюхати всі без винятку каналізаційні люки. Попереду, на перехресті, стояла фігурка, схожа на дитячу. Під'їхавши ближче, Ручечник побачив, що то був довгорукий потворний карлик у міліцейській формі.

Карлик-міліціянт пильно вдивлявся в машину й, тільки-но вона наблизилася, раптом вихопив з-під пахви смугастий жезл й з розмаху жбурнув його, — на лобовому склі з'явилася павутинка.

Ручечник, наче кліщ, вчепився в кермо й різко загальмував.

Зненацька у бічному вікні машини з'явилася темно-фіолетова гримаса у форменному кашкеті, до якого приклалася рука з чотирма пальцями, і тоненький голосок пропищав:

— Старший карлюк міліції Гноменко. Порушуєте!..

— Я... я... — силувався щось сказати Федір Степанович, але навіть сам не почув власного голосу.

— З вас штраф! П'ятдесят рублів!

— За що?

— За порушення!

Ручечник подумав: якщо це чортівня, то навряд чи він чимось ризикує — і рвонув машину з місця.

Свисток залишився десь позаду...

Годинник ішов, секундна стрілка рухалась по колу, але на циферблаті було одне й те ж: о пів на четверту...

— Ги-ги! — вирвалося мимоволі. — Ги-ги-ги! Го-го-го! Е-е-ех-хе-хе!..

Ручечник дико реготав.

"Чи, бува, не з'їхав з глузду?!" — подумалося йому самому. Але, попри все, регіт посилювався, поглиблювався, прискорювався, силкуючись досягти консенсусу з цим дивним, зачарованим містом на ймення — х'е-ех-ха-ха! — Чортівня.

... І коли Федір Степанович геть знесилився, коли з рота виступила піна, а очі перетворилися на струмки сліз, він раптом збагнув, що лежить під ліжком. І що огидно смердить клопами.

Нарешті й на виття вже не вистачало сил — і Ручечник безнадійно влип у запорошену підлогу.

Ліжко ходило ходором. Бухгалтер зрозумів раптом, що у ньому хтось товчеться.

— Rar avis! — сказав хтось і Федора Степановича безцеремонно витягли з-під ліжка.

Перше, що побачив, — мускулистий, від голови до ніг поросли рудим волоссям чоловік темпераментно (як би це поделікатніше сказати, щоб не порушити принципу правди життя?) кохав на ліжку особу протилежної статі. Обоє співали "Марсельєзу" по-французьки.

Ручечник спостерігав це все навкарачки.

— Ну-ну, — гукнув хтось позаду, — ще встигнете.

Федір Степанович підвівся, не розуміючи, однак, що він ще встигне.

На нього дивився, мов проштрикував шпильками, елегантний молодий чоловік у шикарному костюмі.

— Сідайте, — м'яко сказав чоловік.

"Два на два — буде чотири?" — подумав Ручечник, перевіряючи у такий спосіб, чи не збожеволів.

— Ви хто? — запитав самими губами і відчув, що холоне від страху.

— Та не бійтеся ви, — посміхнувся чоловік.

Рудий з жінкою поміняли на ліжку позу й заспівали "Інтернаціонал", перемежовуючи спів схлипами й стогонами.

— Не звертайте уваги, — сказав молодий чоловік. — Я знаю, хто ви. Отож, обійдемося без формальностей. А мене можете звати Центуріоном, я перший секретар Чортівнянського райкому.

— Пане сек...

— Ніяких панів! Просто товариш Центуріон...

— Але куди я потрапив?

— Не турбуйтеся, Федоре Степановичу! Потрапили ви до дуже пристойної установи. Ви нам конче потрібні в одній важливій справі.

Двоє на ліжку знову поміняли позу й заспівали "Боже, царя храни". Ручечник знову витріщився на них з відвислою щелепою. Але Центуріон ненав'язливо змусив його відірватися від споглядин:

— Коньяк? Віскі?

— За кермом не п'ю, — сором'язливо відмовився Федір Степанович. — Якщо можна, кави. З молоком.

Центуріон натис на кнопку селектора (тут Ручечник завважив, які трубі й довгі нігті у секретаря):

— Каву з ромом для гостя, коньяк для мене!

"Якщо молоко тепер зветься ромом, то тут щось не те!" — подумав Ручечник.

— Все те, все те! — заперечив господар. — Молока немає, давно вже немає. Причина? О, дуже просто: сплюндрували сільське господарство, винищили, як мовиться, під корінь... А за кермо вам сідати сьогодні не доведеться. До речі, є пропозиція щодо бартеру: ви нам свого "Запорожця", а ми вам на вибір "Тойоту", "Мерседеса" чи "Форд". Плюс компенсація в доларах. І ще енну суму за послугу, яку ви нам зробите...

Федір Степанович надувся: звичайно ж, його дурять! — і обурився:

— Якого дідька вам треба від мене?

— А от про товариша Дідька не треба! — м'яко заперечив Центуріон. — Не треба. Я його добре знаю. Великої душі людина. Герой праці, можна сказати...

До кабінету в'їхала секретарка... Ну, звісно ж, це повинна була бути вона, хоч Федір Степанович сподівався побачити жваву довгоногу дівчинку з вихлястим задком, а не...

Отже, до кабінету увійшла... увійшло... таке... ну, одне слово, щось... Воно котило попереду себе невеличкий столик на коліщатках.

— Ау uhzom yti? — спитало воно.

— Іди, — сухо відповів Центуріон.

— Ohonhcams mav!

— Дякую, — відповів господар.

— А... — замислився Федір Степанович.

— Пригадуєте алфавіт? — іронізував Центуріон. — Я ж вам сказав: нічому не дивуйтесь. Вимкніть у мізку той атавістичний рецептор страху й пийте каву, бо прохолоне. Й перейдемо до справи.

На ліжку знову змінили позу й заспівали гімн... Ой! А перед цим жінка вигукнула: "Хай живе!.. (далі щось довге й нерозбірливе)".

— Отже, — почав Центуріон, відпивши з келишка, — справа стосується того, що ви бачите на ліжку. Це наше, так би мовити, pergetuum mobile — натхненник і генератор, що символізує... Власне, такі деталі вам не потрібно знати. Так ось, це mobile зациклилось — починає з давньошумерських гімнів на честь бога Бела, а кінчає — самі чуєте чим. І потім усе спочатку. Ніякого розвитку, еволюції. Ви мене розумієте? А без еволюції, самі знаєте, процес загниває. Бачили, у що перетворилася моя секретарка? Ото ж бо воно і є. Болото стагнації.

Федір Степанович відсьорбнув кави. Справді: з ромом...

— І щоб цей процес пішов, як кажуть, по-нашому, по спіралі, потрібні ви. Щоб обчислили одну формулу. Отриманий результат допоможе нам перебудуватися й піти далі. Ми знаємо вас не тільки, як талановитого бухгалтера...

— Що за формула?

— Не поспішайте! — застережно випростав руку Центуріон. — Ще встигнете. Спочатку про умови: гроші в твердій валюті, машина, пристойне місце в одній із спільних фірм. Не думайте, що все це так легко зробити, скажу по секрету, що це навіть протизаконно. Але для нас немає нічого неймовірного, бо ім'я нам легіон і te de, і te pe. Ви мене зрозуміли?

— Зрозумів, — сказав Федір Степанович, нічого не розуміючи.

— Це, врешті, не так вже й важливо. Хлопець ви ризикований — ач, як нашого гаїшника обставив! Якби заплатили штраф, то ми ще подумали б, чи зв'язуватись з вами. А так все в порядку. Ви — молодець, tam не пропадете!

На ліжку відбулася чергова перебудова пози й затяглося щось жалібне-жалібне невідомою мовою.

Центуріон наказав у селектор принести рішення останнього пленуму райкому. Увійшло те, що називалося секретаркою, й поклало на стіл грубезну теку.

— Ytnemukod, ohchs yv ylysorp! — сказало воно й вийшло.

— Ось і наша формула.

Ручечник погортав теку.

— Еге, та тут сам чорт ногу зламає...

— Вгадали, — пожвавішав Центуріон. — Коли товариш Чорт готував проект цієї формули, саме така оказія й трапилась. Уявляєте, відкритий перелом!

Але Федір Степанович вже нічого того не чув, бо занурився у підрахунки.

А поки він рахує, запитаємо себе: де ж тут соцреалізм? Якесь суцільне чортзнащо під вивіскою методу, який дав світові... який виховує в дусі... який, можна сказати, направляє... Автор теж так вважав би, коли б не розв'язка. Це до того, що саме вона завжди розставляє всі крапки над "і" та "і", виховує, направляє і, звісно ж, дає світові і всьому прогресивному людству...

Минуло зовсім небагато часу — годинник показував пів на четверту — і Федір Степанович все обрахував.

— Пива! — вигукнув, відкинувшись у кріслі. — Півцарства за кухоль пива!

— Ура, підрахував! — застрибав на одній нозі, наче хлоп'я, збуджений Центуріон. — Підрахував! Буде пиво, буде і півцарства, дорогенький ви наш!..

РОЗВ'ЯЗКА, ЯКА ВОДНОЧАС З ТИМ Є ПІСЛЯСЛОВОМ

Прокинувся від того, що радіо зірвалося, ніби пес з цепу. Шоста ранку. Сон. Це був сон. Федір Степнович зітхнув полегшено. А коли у випуску новин сказали, що почалась перебудова, зрадів усім серцем. Спіраль еволюції функціонувала.

ЩЕ ОДНА РОЗВ'ЯЗКА, ЯКУ ДОПИСАВ НЕ АВТОР. А ЧОРТ ЗНАЄ ХТО

Коли Ф.С.Ручечник смажив яєчню, він ще не знав, що годинник на його руці показує "3.30" і що в гаражі на нього чекають великі неприємності: замість старенького "Запорожця" там стояв новесенький "Мерседес", в бардачок якого було напихано дуже багато доларів.

м. Житомир

Із циклу "ТРИДЦЯТЬ ТРИ"

1.

Рік похлинувся
зашморгом на шиї:
червоні очі —
чорної душі.
Сичать скажено
на амвоні змії:
дві дати —
перехрещені ножі.

Не встигли навіть
розбудити зорі,
змести з порогу
вранішню журбу, —
як темінь
розкололася поволі
і вихлюпнула
вогняну ропу.

Стежки-дороги
в перехресті вулиць,
безлюдних зовсім:
курява й полин.
І нас — живих неначе —
одягнули
в сорочку білу —
небом повели.

2.

Тринадцятий місяць —
нежданo-жорстокий —
цвяхами припнув нас
до плахи хреста.
З вогню саркофага
відлунюють кроки,
шепочуть
молитву уста.

Бредемо, мов тіні,
до вод Борисфена —
позаду дорога
у тисячу літ:
в багнюці проклять —
закодовані гени
й стара таємниця
болiт.

Чи хрещення друге
під благовіст тиші
й причастя від вічних
глибин забуття?
Чи цвинтаря дим,
де на камні напишуть:
ІЗ ПЕКЛА
НЕМА ВОРОТТЯ!

3.

На тлі абсурду —
чорний колір страху
квадратом
на старому полотні.
Зчорнів кумач:
в безодні — сяйво стягу,
грудьми об землю —
запізнілий гнів?

Багряні руки —
крізь сталеві грати —
тремтять на сонці,
в павутинні зла.
Чи варто ще кого
ось так карати:
думки і тіло
віку — на розлам?

Знов лицемірно
вкрали перше слово.
Та треба йти —
босоніж по стерні.
В святу цю землю
сіється полова,
святая Русь —
хрести і курені...

4.

Шестірок — три.
Антихриста печать!
Плачем хорали
в'ються в стіну Храму.
Вже кришаться
душа, граніт і мармур —
лише Господь
продовжує мовчать.

Горить вода
у чаші ворожби
на тризні
перечеркнутих ілюзій.
Співає хор
у модерновім блюзі
під тихий плач
Архангела труби.

І пізнають
по лініях долонь,
розсічених
ударом блискавиці:
твоя душа —
тяжкий уламок криці
чи — товчене ногами
бите шкло?

5.

Струмок хвилин —
то реквієм надіям,
котрі лягають
на прозоре дно.
Знов хуга біла
відчаєм завиє
в бездомних дзвонах
за моїм вікном.

Люстерко
із пощербленими краями:

крізь сітку тріщин —
відчаю чоло.
Чи ж ворожити
на родинний камінь,
що хтось навмисне,
видно, розколов?

Досипле ніч
піском останню шклянку
в кутку
без старовинних образів
і — стихне все.
Без ліку — іскра ранку:
зчорніла вже
в невилитій тузі.

6.

Вітер ламає хребта,
з тіла плоть видуває,
куці крила надій
прихилив до землі.
... Із навіяних снів:
слід винюхує зграя —
обережно
ступає на лід.

Всі годинники вмить
свій прискорили обіг:
я спізнився уже
на третину життя.
Хтось емульсію змив
на старій кінопробі
і відбілені сни
миготять.

Залишився один
необірваний гудзик
на розхристанім тлі
провінційного зла.
Як повільно, проте,
відкриваються шлюзи
і спустошений
сліпне вокзал.

7.

Слова огненні на стіні.
Ковчег —
до пороху зотлілий.
Злочинець
в божому вбранні
лежить
край свіжої могили.

Звізда
в істериці тремтить:
як тяжко їй
тепер повірить —
ось спалахне
в єдину мить
і світ поглинуть
Чорні Діри.

Як тать вночі
Харона тінь
протягує свою
десницю
до зачерствілої
куті —
на поминальній
паляниці...

8.

Мечі — на рала.
Окроплю водою
збагненну суть
пропащого життя.
П'янкі — на труті —
відьомські настої
проллю
у стулені вуста.

Сталиться відсвіт
дивної любові.
Хтось скалиться
з дзеркального кутка.
Нема думок,
є почуттів лиш повінь,
що час зупинений
зіткав.

В скляних очах
застигне неміч крику.
Стече по струпах
в чортовий бальзам.
Кому потрібен
запізнілий викуп:
за душу —
воскова сльоза?

9.

Серце
розтерто в пил —
від покути:
кров'ю не окропи
затхлу сутінь.

Відсвіт
грози в душі.
На долоні
тихо беруть мужі
небо сонне.

Папороть
не цвіте
на Купайла:
скільки ж даремно,
проте,
цвіту впало!..

АКСІОМИ ДЗЕРКАЛЬНИХ ВІДОБРАЖЕНЬ

АКСІОМИ КОХАННЯ

1.

Кохання — це дзеркало,
яке відображує
нас
одне в одному.

2.

Коли дзеркало розбивається,
тоді ми уже в стані
побачити одне одного
на повний зріст
і хапаємось за осколки
розбитих сердець,
які чимраз більше
ранять самотні душі.

3.

Але у серцях
ще надовго
зберігається мить
взаємного віддзеркалення
в масштабі
один до одного.

АКСІОМА ДОЛІ

Доля — це дзеркало душі,
розіп'ятої на хресті.

АКСІОМА ЖИТТЯ

Життя — це дзеркало мрій
розстріляних
байдужістю.

* * *

Прокинусь зранку
і кину погляд до зірок —
в один-єдиний крок
дістанусь неба!

* * *

Твої очі — дві точки опори у просторі,
в якому існую до тих пір,
поки не провалюсь
у безмежність розлуки.

* * *

Твоя ніжність — це втома тіла,
яке давно
не знало відпочинку.

* * *

Щастя буває:
біле — щастя,
чорне — нещастя
і червоне (по кольору любові).

Доля буває:
біла — доля,
чорна — недоля

і голуба (по кольору неба).

Але в дійсності
всі ці кольори
накладаються один на одного —
і... перемагає сіре.

* * *

Годинами блукаєш
в моєму тілі
і шукаєш там себе,
загублену так давно,
що й не знаєш,
де шукати:
чи в пам'яті,
чи у серці,
чи десь на самому денці
розніженого коханням
тіла?..

* * *

Доля прийшла в гості
і засиділась до вечора.
Щастя прийшло в гості
і засиділось до вечора.
А кохання прийшло
пізно ввечері
і, спровадивши обидвох попередніх,
залишилось на ніч.
Але вночі,
змучена від гостей,
душа заснула...

* * *

І от —
ступили босі на пісок...
І кинулись у темну воду ночі,
Коли тіла, до ніжностей охочі,
Забули навіть, що пора на сон...

Пливемо у солодке "нікуди",
Де у серцях лишень кохання
бродить,
А часом мал на нього там
находить...
Не дай господь довести до біди!

Пливемо довго, довго... Що й
слідів,
Напевно, вже ніколи не знайдемо...
А потім... тихо в землю
перейдемо —
Як всі закохані усіх віків.

ГУЛЯЙПІЛЬСЬКИЙ БАТЬКО

Роман в двох частинах

Злякано випустив його з рук і кинувся до дверей...

На порозі спіткнувся...

Вискочив надвір...

На дворі ясно відчув, як страшно ревіли десь гармати, а на півдні, під Чумацьким шляхом, червонілося небо...

— Білі йдуть... — виринула несвідома думка. — Очевидно, пронюхали, що тут щось...

За хвилину вернувся до хати. Вийшов на двір, заніс до якогось саду, поклав на зрошену траву і став копати яму.

Коли викопав, то став і промовив:

— От тобі й уся революція!..

Скинув із себе свій козацький жупан, загорнув ним закостеніле тіло Орисі і тихо спустив у яму.

— Прощай, моя люба! Прощай! — сказав і швидко став засипати землею.

Сонце тільки-що зачервонило обрій, як він вирівнав могилу й повільно пішов туди, де в ранковій млі чувся глухий гомін людських голосів і важко скрипіли навантажені вози.

Йдучи вулицею, хитався від знемоги й усе, що бачив, здавалося чимсь дивним, як дивним було все, що творилося навколо нього.

В коловороті стояв "батько" Махно і, обпершися спиною на тин, спокійно палив цигарку. Побачив Сокола, скритно всміхнувся:

— Ну, як там, закоханий?

Сокіл, блідий весь, повільно підійшов до нього і важко сказав:

— Убий мене!

— Дурень ти! — відповів "батько". — Тож вона звичайна зрадниця!.. Розумієш ти тепер?

Сокіл захитався, як п'яний. Пережите протягом одної ночі було страшніше за те, що переживалося протягом цілого життя. Як сновія, відійшов набік і поплентався просто дорогою, яка була заповнена людьми та возами вчорашніх григоренківців, які вже сьогодні стали "хлопцями-махновцями".

Як крізь сон чув, що весь табір іде до Гуляй-Поля, а звідти вже мав вирушити проти білих.

Аж ось до нього під'їхав натачанкою сам "батько" і, як після пилипівчанського свята, покірно віддався свавільній хвилі могутнього руху.

—Дурне це все! — говорив "батько". — Кожна баба є тільки баба, а кожний зрадник — тільки зрадник!.. Справа, якщо вона справді справа, ніколи не повинна терпіти від цього!..

Сокіл слухав і йому здавалося, що це все тільки один чорний сон.

Продовження. Початок у NN 5-1О.

V

Повернувши до Гуляй-Поля, "батько" зразу ж узявся за впорядкування своїх сил і протягом самого короткого часу створив справжнє військо, яке прийняло назву "армії "батька" Махна".

Основою цієї "армії" були окремі загони. 300 чоловік штабової охорони, на чолі якої стояв Кийко; 1000 чоловік кінноти під командуванням Ляща; 800 нагачанок, з двома кулеметами на кожній, під командою Козла; 4000 піхотинців, навколо яких під час боєвого руху скупчувалося до 20.000 селянських повстанців, - під командою Петрика, та ще низка "летючих відділів" Щуця, що разом творило досить грізну силу. - Григоренківці негайно були розміщені по всіх частинах і тратили своє значення. - Сокіл, як і раніше, зістався помічною силою Воленка в його праці серед народних "низів".

Упорядкувавшися, Махно сміливо вирушив проти білих, які у той час стояли по лінії Маріуполь-Кустейниково-Таганріг, і зразу ж завдав їм ряд болючих поразок, що задовольнило червоних. Однак, жартівливій долі хотілося зробити так, щоб все стало цілком інакше. "Батько", душа якого мала щось ще від свого прадіда й тісно сполучала його з духом запоріжського Чорнозему, випадково впав до ніг такої сили, якій мало було одного його завзяття. Сталося це навіть більш ніж випадково і то саме тоді, як у його голові снувалися плани знищення не тільки одних білих, але й червоних, які, помимо дружньої умови, все ж таки не переставали його непокоїти...

Одного разу, коли щойно зайняте місто димилося ще свіжими згарищами, а на його вузьких вулицях ще не стерлися кінські сліди недавніх господарів, як коло бувшої міської "думи" вже стояла довга низка різноманітних людей, які очікували одержання перепусток для виїзду з міста.

Сокіл, який випадково заміщував комендата штабу, повільно переглядав різного роду "прохання" й накладав на них відповідні резолюції.

Сонце вже зайшло і в кімнаті, де сидів Сокіл, починало темніти. Від минулого було так, як від міцної горілки, а сучасне розстелялося безмежним простором невідомості, де можна було хіба лише безумствувати, або навіть й конати. Як автомат ходив він між гомінким морем "хлопців-махновців", як автомат безвиразно дивився на тих, що проходили повз нього, жадаючи якогось там нікчемного папірця.

— Товаришу! — зненацька забренів жіночий голос.— Прошу мені перепустку!

— Куди їдете?— спитався Сокіл, не дивлячися...

— До Києва...

— Чого? — механічно якось кинув Сокіл.

— Вчуся там... На курсах вищої освіти...

— А-а-а... — невиразно простягнув Сокіл і підвів голову. — Студентка?

— Так...

Сокіл мимоволі замислився. Перед ним стояла молода, чудової вроди, чорнява дівчина. Дивився і чув, як щось наче обривалося в середині. Страшна подібність до Орисі вразила його до того, що він, замість продовжувати працю встав і щось таке став говорити.

В той час у кімнату ввійшов "батько" Махно.

— Ну, як справи? - звернувся до Сокола.

— Нічого.. — байдуже відповів той. — Ось ще одну перепустку треба дати...

"Батько" гостро глянув на панночку:

— Вам перепустку?

— Так! - відповіла вона. - До Києва на курси їду!..

— Ви сьогодні не поїдете...

— Чому?.. — здригнулася вона.

— Не поїдете і тільки!.. — сказав ще раз.

Двері відчинилися і в кімнату ввійшов Щуць.

— От ти, проведеш її до мене! - промовив до нього "батько" і вийшов.

Щуць хитро підморгнув до Сокола і приступив до дівчини.

— Ну, ходім!..
— Куди? — дивувалася та.
— До батечка... — всміхаючися, сказав Щуць.
— Не піду! — відрубала дівчина.
— Як так?! — видивився на неї Щуць.
— А так!.. — сказала та ріпучо.
— Н-ну, побачимо!.. — промовив той, витягаючи револьвер. — Побачимо!
Дівчина подивилася на револьвер, збліда й прошептала:
— Добре...
— Так би й давно! — сказав той задоволено.
Сокіл весь час сидів за столом з похиленою головою й удавав, що читає якісь папери. Лице його палало від сорому, серце товклося від образи, але чуючи своє безсилля, намагався бути спокійним і нетерпляче чекав кінця цієї незвичайної розмови.
Нарешті вони вийшли й Сокіл схопився на ноги.
— Ну, й як же це я так і досі?! Ну й як же це?.. — приказував раз за разом, бігаючи по кімнаті. Далі схопив шапку, прив'язав до пояса шаблю й вибіг на двір. Опинившись під ясно зоряним небом, якийсь час жадібно вдихав у себе свіже повітря, а потім озирнувся навколо себе і, скрадаючися тихо, підійшов до ясно освітленого вікна кімнати "батька" і припав лицем до шиби.
Те, що він тоді почув і що побачив, надовго врізалося в його пам'ять і того він не міг забути навіть тоді, коли вже не мав найменшого права згадувати.
Бачив:
Вона сиділа коло стола, а він ходив по кімнаті.
Чув:
— Я вірю в майбутню визволену людину, а для того ніщо все, що її тепер поневолює... — говорив "батько". — В минулому було моєю мрією - повстати і та мрія завела мене на каторгу...
— На каторгу?.. — злякано якось озвалася вона.
— Так! — вирівнявся він. — Ось її сліди, прокляті!..
Бачив:
"Батько" закачав рукава піджака й показав їй спершу одну руку, а потім другу, на яких синіли грубі шрами від кайданів. Дівчина довго-довго дивилася - то на одну руку, то на другу, а потім схопилася і стала цілувати ті давні шрами неволі...
Щось десь зашелестіло збоку, й Сокіл на хвилину відвернувся від вікна, а коли зазирнув знову, так побачив щось цілком інше. На столі стояло дві пляшки й дві склянки, а коло стола, поруч майже, сиділи — він і вона.
— За розцвіт анархізму! — вигукнув він, підносячи вгору склянку.
— Хай живе! — відповіла вона, але, пригубивши, поставила склянку назад на стіл.
— Що то має значити? — суворо якось спитався він.
— Не можу... Не п'ю... — відповіла збентежено і тут же ніби засміялася.
Але, що це?.. Сокіл ясно побачив, як "батько" нахилився чогось до неї і зразу ж схопився за лице.
— Ах, так ти б'єш?! — закричав розлючено. — А чи ти знаєш те, що я тебе повісити навіть можу, не то щоб не міг чогось такого...
Раптом замовк і пильно став дивитися на неї. Вона, відсунувшися від стола, сиділа сумна й зажурена, а по її чудовому лицю котилися рясні сльози."Батько" з хвилину дивився так, а потім повільно підійшов до неї і став на коліна:
— Прости мені!.. Я зовсім не хотів тебе скривдити!.. Зрозумій, що мені також буває важко!.. Зрозумій, що я тільки сам на такій дорозі!.. Зрозумій і прости мені!
Вона повільно поклала на його голову свою маленьку ручку і стала ніжно гладити його довге "чернече" волосся.
— Ти міг би бути славним, якби захотів...— заговорила вона. — Ти справжній син Запоріжжя й розумієш його, але ти багато чого ще не розумієш. Отже, зрозумій, що й я не могла інакше...

При тих словах нахилилася й поцілувала його в ту щоку, яку вдарила.

Він припав до її рук, потім устав і схвильовано заходив по кімнаті. Ходив і говорив про своє дитинство, про своє стремління до волі, про свій перший анархистичний чин, що скарав його каторгою, і ще говорив про те, як повстав тепер і як ніхто не змусить його скласти зброю.

Сокіл слухав і скреготав зубами від злості, бо добре бачив, що тепер зоставалося тільки покірно плентатися за ним і слухняно виконувати його волю. Тепер уже він не сумнівався, що Орися загинула лише з його наказу, але...

— Як помститися?.. — шептав. — Як?..

Мозок у голові горів і перевертався. Хвилинами, здавалося йому, що божеволіє, а тоді виймав револьвер і хотів стріляти просто через вікно, але чув себе не здатним на такий вчинок.

Аж нарешті побачив, що "батько" щось показав їй на свою постіль, узяв шаблю, револьвер і шапку, всміхнувся, вклонився й пішов до дверей.

— Ага! Положив спати, а сам іде собі... — догадався Сокіл і скорше побіг до своєї кімнати у штабі.

За хвилину ввійшов "батько" і, захоплено промовив:

— Знаєш, Соколе! Та ж то надзвичайно цікава дівчина!.. Зоставив її у себе, а сам тут буду!..

Сокіл мовчки відвернувся до стіни і так почав мститися на ніч...

... Раннім ранком, як тільки засіріло, зі штабу червоних приїхав Дик, який мав доручення остаточно з'ясувати "темні місця" згоди й переглянути бойову здатність "хлопців-махновців".

Майже цілий день пішов на те "з'ясовування", яке головним чином торкалося справи скликання Махном селянських з'їздів. Дик домагався, аби таких з'їздів більше не скликалося, бо це, на його думку, було не що інше, як "тальмо у колесі Революції", яке перешкоджало заведенню справжнього ладу, до чого стреміли червоні.

"Батько" пояснював усе "необхідністю моменту", а Воленко гаряче протестував проти втручання у "внутрішні справи низового руху" і вказував на те, що населення Запоріжжя само скликає свої з'їзди, а їх просить тільки одної оборони проти всякого роду наїзників.

Дик слухав і все записував до свого записника, кажучи, що зробить про це відповідний доклад своїй Головній Команді, в якому зазначить і своє становище. В закінчення сказав, що в цій справі найкраще було б, якби "батько" сам приїхав до штабу червоних і там з'ясував свою політичну позицію. Це вже було забагато, але одначе, на превелике здивування Воленка й інших товаришів, "батько" охоче згодився і тим скінчилися всякі розмови.

Задоволений Дик сердечно з усіми розпрощався, а в тім не минув і Сокола, якому шепнув:

— От, бачиш... Знову всі разом, тільки Орисі немає...

Сокіл здлід і хотів щось відповісти, але Дик був уже на дворі, де на нього чекала його охорона. Сівши разом із "батьком" на натачанку, поїхав ще на оглядини "хлопців-махновців", а Сокіл зістався ще більш пригнічений, як був до того.

Десь уже над вечір, до штабу вернувся "батько" й негайно покликав до себе Воленка.

— Слухай! — сказав до Воленка. — Нема що надіятися... Згода згодою, а ти розішли своїх співробітників... Хай вони своє роблять... З'їзд також склич... Ми їм покажемо!..

Воленко схопив його за руку й мовчки стиснув.

— Ну, от і тільки! — скінчив "батько".

В той час до помешкання штабу привели гурточок полонених із фронту білих. Побачивши їх, "батько" нетерпеливо махнув рукою:

— Порубать їх і тільки!..

Але тут, невідомо звідки і як, з'явилася коло нього затримана ним дівчина й гаряче зашептала:

— Я прошу... Не треба крові... Вони ж без зброї...

— Пустіть їх і тільки! — сказав "батько" до вартових і, повернувшися до дівчини, взяв її під руку й пішов із нею до своєї кімнати.

Сокіл, який стояв осторонь, несвідомо якось пішов було за ними, але Воленко його зупинив.

— Слухайте, товаришу! — сказав Воленко. — Ви сьогодні ще їдьте на села, щоб розповсюдити з тисячку відозв... Батько казав, щоб не гаятися з цим, а я ж не можу все сам робити...

Сокіл мовчав і щось думав.

— Ну, що?.. — ще раз звернувся до нього Воленко.

— Я страшно стомлений... — озвався нарешті Сокіл.

— Нічого... Розвієтеся трохи... Я знаю, що ви мусите бути стомлені... Однак, товаришу, мусимо забути про себе...

— Однак батько не забуває! — несподівано для себе самого сказав Сокіл.

— Про що ви? — допитливо глянув на нього Воленко. — Про Дика, може?..

— Ні... Ні... — змішався Сокіл. — Я нічого... Я їду...

Воленко якийсь час дивився на нього, потім чогось здригнувся і сказав:

— Ну, так, як тільки смеркне, так зайдіть за вказівками до мене!

— Добре... — хитнув Сокіл головою.

Воленко ще раз пильно подивився на нього й пішов далі, а Сокіл безцільно став проходжуватися по вулицях, стараючися нічого вже не думати. Однак перед ним весь час стояла жилувата постать Дика, як-от він з'явився до штабу "батька" і як-от він шепнув йому пару отих вражаючих слів.

— Так, так... — думав. — Знову всі разом, тільки Орисі немає...

І тут чув, як у глибині душі наростало якесь дивне чуття, яке затемняло розум і сліпило очі. Не знав, але догадувався, що таке мусить бути чуття помсти і губився з ним.

— Як здійснити?.. — думав. — Адже ж тепер ні Дик, ні Зелений, ні Революційна влада, що хоч би навіть в одному Кам"янці сиділа, не схоче прийняти...

Бачив ясно, як страшно оплутаний отим "батьком" і як найменша спроба вирватися з тих тенет, позбавляла його всякої сили. Зосталося одне лише скрите почуття ненависті та глибоке чуття помсти, з яким дочекався заходу сонця.

Ввечері із фронту прийшли вісті, що білі, збільшивши свої сили, зробили наступ і змусили податися трохи назад. Це занепокоїло не тільки Воленка, але й самого "батька" і протягом одної години весь табір був готовий до відступу."Батько" й цілий його штаб, а також затримана ним дівчина, переїхали на залізницю й розмістилися у спеціально приготовленому для цього потязі, який негайно мав відійти до Синельникова, де й мала стати нова лінія фронту.

Сокіл, який до самого присмерку блукав по вулицях, довідався про це щойно тоді, коли все вже було на залізниці. Спотикаючися, прибіг на станцію і став шукати Воленка, як раптом зіткнувся з Перепичкою.

— Ну, як вам тут? — спитався його.

— Нічого... З охороною штабу їду...— відповів той.

— Але ж усі бувші григоренківці тепер на фронті! — сказав Сокіл.

— Був і я, але не довго...

— Чому ж то так?..

— Батько велів мені при штабі бути...

Сокола наче молотом ударило в тім'я.

— Знаєте, — заговорив тихо, — я їду з агітацією на села... Можливо, що буду тиждень, два, а може й цілий місяць... Значить, буду одірваний від табора і не знатиму, що в нім робитиметься...

— А хіба ж вас будуть сповіщати? — цікаво озвався Перепичка.

— Так, так... — зніяковів Сокіл . — Очевидно... тільки, бачте, мені треба все знати... Головне те, що про батька... Отже, попрошу вас записувати все у книжечку, а при нагоді

передати мені, бо це потрібне для справи, яка торкається всіх бувших григоренківців... Бачите, серце болить, як подивитися...

— Ну, ну... — роздумував Перепичка. — А це не буде щось таке, щоб потім...

Перепичка зробив виразний рух рукою коло свого горла і дзвінко цокнув зубами.

— Нічого подібного! — поспішився Сокіл заспокоїти його. — Просто інформація... Однак, щоб лихо тихо...

Перепичка мовчав і, як видно було, не згоджувався.

Сокіл дістав із кишені гаманець, вийняв із нього п'ять золотих десятирублівок і поклав на його зашкарублу долоню.

— Це вам для початку! — сказав . — Згодом, звичайно, більше...

— Ну, хай і так! — згідливо промовив Перепичка. — Я можу, тільки щоб, значиться, без чогось такого...

— Я вже сказав вам, що тільки для інформації... — ще раз заспокоїв його Сокіл.

— Ах, це ви тут?! — раптово вчувся голос Воленка. — От гаразд! Ми негайно стаємо на нову лінію фронту, а ви їдьте просто на Гуляйпільщину й постарайтеся там настроїти все проти червоних...

— Але ж ми тепер у згоді з ними! — озвався Сокіл.

— Дурниця! — махнув Воленко рукою. — Згода згодою, а війна - війною!.. Якби так не ці білі, так хто знає, чи потрібна була б нам оця згода?..

— Звичайно... Звичайно... — поспішив згодитися з ним Сокіл, думаючи про те, чи не підслухав він чогось часом із його розмови з Перепичкою.

Але коли тільки вийшли до світла ліхтарні, то Сокіл побачив, що Воленко , як і завжди, весь у власному захопленні справами і спокійно став збиратися в дорогу.

Як за п'ять хвилин, коли тільки Сокіл устиг зібрати свою "агіткомпанію" та пов'язати в пакунки ще свіжі листочки "відозв", почулися свидщки й потяг "батька" Махна полетів у чорну млу душної літньої ночі.

І це все, що діялося навколо нього із дня у день, зробило так чулим, що навіть тепер, коли знік з очей цей ненависний йому потяг і коли він міг вільніше зітхнути, - почув тільки один біль.

— Ну, а тепер що? — звернувся хтось до нього із "агітқомпанії".

— Почекаємо, поки прийде потяг до Гуляй-Поля, — відповів, не озираючись.

Чекали так майже цілу ніч. На світанку під'їхав якийсь потяг і вони наче ті "фронтовики" першого року Революції, ледве-що впакувалися до нього. Поїзд не йшов, а сунувся ніби з якогось важкого примусу, але крізь побиті вікна віяло легенькою степовою прохолодою і то якось освіжувало голову. Сокіл, дивлячись у вікно, бачив, як повільно зникали станційні вогники і стелала сизо-молочна мла степових просторів, яка хвилинами здавалася хвилюючим морем і тоді здавалося дивним, щоб у тій млі могли бути якісь такі люди, що потребували б собі якихось "відозв".

— Гаврило, крути!.. — кричав хтось десь на буферах вагона і Сокіл згадав собі перший рік революції, коли їхав із Григоренком на своє Запоріжжя й коли саме вперше почув цей безглуздий вигук від якогось розхристаного "фронтовика".

Серед сірої маси старих шинель чулися окремі вигуки гарячих розмов та палких суперечок і Сокіл непомітно якось став прислухатися.

— Брехав усе отой Григоренко, а тому й загинув! — кричав хтось пискливим голосом. — А може стати таке, що ще й сам "батько" піде за ним, бо яке ж може бути життя із його "братвою"?

— Що правда, то правда! — озвався старий селянин у свиті, що стояв коло Сокола. — Нас усі вчать, але прийде час, що ми всіх навчимо! Каже Махно: свобода, ліворуція, а тим часом наш брат, як воював за царя так воює й за Махна, а все для того, щоб його "братві" добре жилося!..

— Самі винні! — висунувся із верхньої полиці вагона якийсь молодий чоловік у шкіряній куртці і з червоною зіркою на грудях. — Хіба ви не чули, що червона команда каже не слухати того ворохобника?..

«От, так новина!» — подумав про себе Сокіл і голосно спитався:

— А звідки це вам відомо?

— Ось, маєте! — сказав молодий чоловік у шкіряній куртці і простягнув до нього цілий жмуток якихось листочків.

Сокіл узяв один і зразу ж побачив дату вчорашнього дня, коли у штабі "батька" був сам Дик.

— Значиться, Воленко не дарма заходився... — подумав Сокіл і став читати.

Читав і своїм очам не йняв віри, але не було найменших сумнівів, що написане було дійсно написане, бо ясно стояло:

"Наказ ч. 820 Штабу командуючого червоним фронтом. Ставка.

Всім військкомам і виконкомам Олександрівщини. Маріупільщини, Бердянщини, Бахмутщини, Павлоградщини й цілої Херсонщини.

В ближчому часі виконком Гуляй-Поля, спільно зі штабом армії "батька" Махна гадає скликати повстанчий з'їзд від Олександрівщини, Маріупільщини, Бердянщини, Бахмутщини, Павлоградщини і навіть Херсонщини. Цей з'їзд в цілому скеровується проти Червоної влади на Україні і проти червоного південного фронту, в склад якого входить також армія "батька" Махна. Наслідком цього з'їзду можуть виникнути лише одні замішання по зразку Григоренкової зради, доказом чого є те, що армія Махна вже й тепер повна непевних елементів, які при серйозному наступові білих напевне не зможуть утриматися на своїх місцях.

Отже:

1. Згаданий з'їзд забороняється і ні в якому разі не може бути дозволений.

2. Все робітничо-селянське населення мусить бути попереджене словом і друком про те, що участь у з'їзді буде розглядатися як державна зрада по відношенню до Червоної влади й Червоного фронту.

3. Всі учасники цього з'їзду мусять бути негайно заарештовані й перепроваджені до воєнно-революційного трибуналу, що при штабі Червоної армії.

4. Ті, хто розповсюджує будь-які накази Махна або відозви Гуляйпільського виконкома, також заарештовуються.

5. Даний наказ має свою силу з часу його оповіщення телеграфом і мусить бути розповсюджений на місцях в той спосіб, щоб був вивішений на всіх публічних місцях і доручений усім виконкомам, усім представникам Червоної влади й усім політкомам та військкомам армії.

Голова Реввоєнради Червоної армії Уральський.
Комендант штабу Червоної армії Дик."

— Гм... — замислився Сокіл. — Значить, не тільки Воленко, але й Махно знав.

Кинувся до своєї пачки, де були відозви Воленка, вийняв одну й уважно став читати:

"Товариші селяни!

Чи може гурт людей писати "закони" для цілої революційної маси? Ні, не може, бо правосильною є тільки маса!

Чи може бути десь такий "закон", який одному революціонерові давав би право карати другого за те тільки, що він виконує волю революційної маси? Ні, не може, бо інакше він був би обманщик!

Чи може який би то не був революціонер арештувати когось за те, що він є представник маси? Ні, не може, бо тоді не було б Революції!

Товариші селяни!

Затямте це й геть від себе кожного зайду, який тільки схоче обмежити ваше право!

Батько Махно завжди готовий до боротьби за ваше право, а тому — хай ні один чоловік не забуває про свій обов'язок революціонера й спішиться до Гуляй-Поля на черговий Селянський з'їзд, який для всіх нас є єдиною миродайною владою маси.

Командуючий повстанчою армією Запоріжжя
Батько Махно".

— Так-так... — прошептав. — Безумовно знав... Тільки чому ж це крили від мене?..

— Ну, як наказ? — почулося з полиці й двоє сірих очей гостро вп'ялися в його лице.

— Я не згоджуюся! — сказав Сокіл. — Революція не є справою одиниці, а широкого загалу, передовсім — низової маси...

— Ви так думаєте? — іронічно запитався той, що на полиці.

Сокіл спалахнув:

— А ви думаєте, що якась там сотня або й навіть тисяча червоних революціонерів має право накидати масам свою волю?

— Ні! — підвівся той, на полиці. — Я думаю, що та сотня чи тисяча червоних революціонерів не дасть тій масі згинути на шляхах анархії і приведе її до соціалістичної держави, в якій кожний дістане свою пайку...

— А чи ви думали про те, що для трудової маси однаковий пан, хто б тільки не хотів керувати нею? — сперечався Сокіл. — Маса мусить сама собою управляти!

— Правильно! Правильно! — залунало у вагоні. — Ми, махновці, не дозволимо!..

Сокіл озирнувся і побачив, що то кричала вся його "агіткомпанія", а всі інші якось загадково мовчали.

Молодий чоловік у шкіряній куртці затиснув на своїй полиці й замовк, але кинутий ним жмуток листочків з наказом червоного штабу розійшовся по всьому вагону.

"Очевидно, агітатор, — подумав Сокіл. — І то добрий агітатор!"

Підійшов один із "агіткомпанії".

— Що ж це ми так сидимо зі своїми відозвами? — спитав.

— Почекайте! — озвався Сокіл, а про себе своє думав: "На якого тільки чорта вони мені здалися?.."

Поїзд пішов тихше і став коло якоїсь великої станції. Ритмічний стукіт коліс замінився крикливим галасом сірої маси, що хвилюючо товпилася навколо потягу. Сокіл відчинив вікно й побачив, що це червоні.

— На фронт ідуть! — догадався.

Миттю взяв пакунок своїх відозв і, не розв'язуючи, викинув його за вікно, просто у гомінну юрбу. Хтось голосно закричав, хтось ще голосніше вилаявся, а решта схопила пакунок і стала його шарпати. Він дивився на це із вікна й тихо усміхався, коли тут у вагон зайшло декілька озброєних червоних і один із них, очевидно — старший, голосно запитався:

— Хто тут розповсюджує бунтарні листовочки?

Вагон мовчав, як зачарований.

— Хто тут розповсюджує відозви Махна? — спитався червоний знову.

Тоді з верхньої полиці висунулася голова молодого чоловіка у шкіряній куртці й кивнула у бік Сокола:

— От, один!

Старший підійшов ближче і сказав:

— Ходім!

— Куди? — з робленим здивуванням озвався Сокіл.

— Куди?! — з робленим обуренням закричала вся "агіткомпанія".

Але червоні, замість того, щоб сперечатись, схопили Сокола під руки й потягли із вагона. Він пробував було пручатися, але один червоний так садонув його, що він мало не втратив притомності.

Коли тільки опинився на дворі, то потяг зараз же рушив далі, а з ним і вся його "агіткомпанія". Озирнувся на один бік — тільки червоні. Озирнувся на другий — той, що у шкіряній куртці.

— Ну, що? — промовив він, єхидно всміхнувшися.

— То ви мене так?.. — невідомо для чого спитався Сокіл.

— Як бачите!

— А ви знаєте, що я зі штабу "батька" Махна?

— Власне! — відповів той спокійно. — Власне для того й зробив так!..

— А ви знаєте, що вас чекає? — сміливо вже сказав до нього Сокіл.

— О; безумовно! — з робленою серйозністю відповів той. — Безумовно, товариш Дик трохи вилає!

Потім повернувся до гурту червоних і крикнув:

— Беріть його скорше і гайда!

Але враз затих і став до чогось прислухатися. Здалека долетів пронизливий свист, потім почувся глухий гомін і, як за хвилину, в поранковій млі появився якийсь дивний потяг, який з божевільним гуркотом пролетів повз станцію і зник у далечині.

Зауваживши, як в одному вікні промайнув хтось такий, наче Воленко. Шарпнувся і щось таке крикнув до нього, але червоні тільки засміялися.

"І справді! — подумав Сокіл. - Та ж потяг "батька" Махна давно пішов у цілком протилежну сторону..."

Думаючи так, уже не опирався, коли його повели зі станції до якогось воза, а сам сів між двома червоними жовнірами й поїхав сонними вулицями незнайомого містечка. Навіть не цікавився тим, куди його везуть, а байдуже дивився на те, як якісь сірі постаті розліплювали на парканах відомий уже йому наказ червоних, а поруч нього — оповіщення місцевої комендатури про "надзвичайний стан облоги".

Це все свідчило про те, що червоні хотіли зробити з "батьком" Махном рівно ж те саме, що не так давно зробив він з Григоренком, а тому думка про той чудний потяг не кидала його аж до самої в'язниці, до якої його привезли.

Опинившись у в'язниці, догадався, що міг бути заарештований з наказу самого Дика і що Дик напевне схоче помститися за його "січеславську справу".

Однак минув день, другий і третій, а ним ще ніхто не цікавився. Сидячи так, почав непокоїтися лише тим, що не зможе помститися за Орисю, але й навіть це чуття стало якось притуплятися і вже не було так болючим, як тоді, коли вмовляв Перепичку стежити за "батьком".

Дивився крізь загратоване вікно в закурений степовий простір і чув, як нечутною ходою підходить золота осінь, а в душі була лише одна туга, як єдина пам'ятка його простору.

І в такий саме час хтось такий передав до в'язниці великий буханець житнього хліба, в якому знайшли записку:

"Терпіть! Скоро воля!"

В'язниця була повнісінька всяких в'язнів, але ніхто із них не був так веселий, як троє Зеленовців. Іноді, коли всі в'язні впадали в якесь дивне отупіння, що межувало з розпукою, — вони були єдиними, що не сумували.

— Дурне все! — казали Зеленовці. — Усе, що не є, — одні вигадки!.. Нашому селянству не вигадки, а діло потрібне, он що!.. Так і Зелений каже...

(Далі буде).

ЛІТЕРАТУРА МЕЖОВОЇ СИТУАЦІЇ

Передруковується з книжки есе: Юрій Лавріненко. Зруб і паростки. "Сучасність". Збережено правопис оригіналу.

В Америці трудно без пояснення вживати вираз "межова ситуація". На європейському континенті цей термін одначе уживаний навіть у побуті, як приблизний синонім загальної катастрофи. Карл Ясперс, філософ екзистенціялізму, розвинув цей термін (die Grenzsituation) у філософське поняття, яке тут, одначе, не беремо за основу. Мова не тільки про катастрофу індивідуальну (це явище повсюдне і повсякчасне), а про катастрофу всеохопну. Це ситуація пожежі й руїни цілої будови людського суспільства, нації, людини взагалі. Пожежі серед глухої ночі, коли ніхто в ближчих і дальших краях не почує останнього сигналу "SOS". У кульмінаційний момент такої катастрофи мудрий батько не каже дітям жодної поради, крім одної: рішати й діяти кожному індивідуально, власним розумом і силою, на власний ризик.

Проблема стоїть так: які є можливості доцільної і відповідальної постави духовної одиниці в тій крайньо критичній, чи пак межовій ситуації, коли вже практично не існують, як позитивно діючі фактори, ні власне суспільство, ні моральна сила так званої світової думки?

Великий матеріял дає нам двадцяте століття до цього питання і на Заході, і на Сході, і на межі між ними. У першій частині цього есею я спробую загально окреслити поставлену проблему, тоді як у другій спинюся на деяких її українських аспектах і прикладах.

У 1947 році, після одіссеї на всіх просторах радянської Евразії, потрапила в мої руки одна невеличка газетна публікація в Австрії. Це був спогад очевидця про те, як восени 1932 року в одному інтелігентному домі Мюнхену зібрались п'ять друзів-інтелектуалістів. В їхній інтимній розмові сучасний їм момент (переддень приходу Гітлера до влади) обрисувався як катастрофа Німеччини і Західної Европи. Друзі заговорили про те, що робити? Яка мусить бути постава свідомої самовідповідальної людини? Один із присутніх (це був Шпенглер) обрисував доцільність проблеми. Він сказав, що з погляду доцільности буває вже пізно робити

прямий опір не тільки фізичний, а й духовний. Даремність жертви в особливих випадках дозволяє особі зректися свого обов'язку.

Тут один з присутніх заперечив Шпенглерові, що в моральному сенсі немає даремного мучеництва. Шпенглер пропустив повз вуха зауваження і в двогодинній промові розгорнув далі свої міркування. Бувають моменти, коли активний противник може більше прислужитися ворогові, ніж прибічник. У середині потужного чорторию усе і кожне має однакову дію — дію в напрямку посилення водовороту. Тоді навіть не відрізнити силу гальмівну від сили погінної. Це момент, коли, як у розгромленій армії, відповідальність усією вагою перевалюється з цілого на одиницю, наслідком чого відповідальність підноситься наче понад саму себе. Одиниця виступає в МОМЕНТ ОСТАННЬОГО РІШЕННЯ, яке схвалюється НАЙВИЩОЮ МІРОЮ ІНДИВІДУАЛЬНО. Тут можуть трапитися речі, що межують із чудом. Останнє рішення одиниці може увійти потужним фактором в саму гущу історичної реалії. Це рішення належить уже майбутньому. Моральна постава тут може перетворитись на фізичну енергію.

Але для такого останнього рішення потрібна гостра і точна зорієнтованість. Бувають моменти, коли зорієнтованість, навіть приблизна, взагалі стає неможливою. Тоді все спирається НА ВІРІ. Ця віра є непроста річ. Йдеться тут лише про ту віру, що є РЕЗУЛЬТАНТОЮ СПІВГРИ ДВОХ СИЛ ІНДИВІДУУМА: СИЛИ МОРАЛЬНОЇ І СИЛИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ. Не окремо взята сила моралі чи сила культури, а тільки зроджена співгрою цих сил віра і інтуїція.Лише взяті разом — етично-звичаєві сили одиниці, сила її освіти й ерудиції, її традиції, її життьового стилю — творять підставу спасенної віри і ЧАСТКУ ТРИВАЛОСТИ В ЛЮДСЬКОМУ ІСНУВАННІ. Тоді в одиниці проявляються ті ПРАСИЛИ ІСТОРІЇ, завдяки яким історія ніколи не обривається та знов і знов виходить у нове життя. Людина ніби дістає здібність пробити своїм зором непроглядну ніч сучасного їй історичного моменту і вловити те НОВЕ, що його досі не могла схопити. Розгадка, закінчив Шпенглер, лежить у передчутті: на якій саме лінії загибаюче черкається об народжуване.

У цій надхненній імпровізації вразило мене те, що Шпенглер переборов песимістичний фаталізм своєї давньої книжки "Занепад Заходу" саме в момент для нього найбільш безнадійний, в момент краху його власної культурно-історичної спільноти. Таким чином він сам своєю особою створив доказовий приклад своєї тези, хоч фізично кризи не пережив. Все ж теза Шпенглера, природно обмежена життьовим досвідом Західної Европи, здається мені не цілком достатньою для вияснення проблеми так, як

вона постала у країнах Радянського Союзу чи навіть останнім часом у країнах так званих "народних демократій".

У Шпенглера "нове" і "старе", "народження" і "смерть" не йдуть разом. Шпенглер не знає, що таке смерть новонародженого. Видимо, криза Заходу, порівняно до Сходу, ще не знає дійсно граничної ситуації. Західний тоталітаризм, як дотеперішній вершок західньої кризи, означав радше якусь ракову пухлину, видалену хірургічно через другу світову війну. Ні в хворобі, ні в операції не було "народження нового", а радше самооборона "старого".

Далі Шпенглер не знає "межової ситуації", як тривало прогресуючої кризи, як тривалої долі. Шпенглерів момент "останнього рішення" є драматичний кульмінаційний пункт, а не динамічна лінія кризи. Шпенглерова відповідальна одиниця ще не знає "компромісу з дияволом", як залізного диктату історії, як волі Бога, який не раз ставить людину в понадлюдський іспит. Шпенглерова відповідальна одиниця ще не знає такого феномену, як роздвоєння, бо поле битви тут лежить ще поза межами території індивідуальної душі, як останньої фортеці опору. Зрештою, Шпенглерова "відповідальна одиниця" не така вже самотня в культурному комонвельті Заходу.

До падіння Сталіна ситуація в сателітах відрізнялася від описаної Шпенглером радше кількісними, а не якісними вимірами. Тут теж до останнього часу не виявилося народження суттєвого "нового", а більше самооборона "старого". Тут індивідуальна душа ще як-так могла боронити мури своєї фортеці бодай звичайною маскою і легкою мімікрією чи навіть нейтралітетом. Було відчуття наявності союзників, ілюзія приналежності до Заходу.

Десь 1945 чи 46 року довелося мені прочитати в польському часописі "Білий орел" спогади Ришарда Враги про його перебування на радянській Україні наприкінці 1920-их років. Згадуючи бачену ним у театрі "Березіль" п'єсу Миколи Куліша "Народний Малахій", Ришард Врага писав, що було б щастям, якби поневолена більшовизмом культура Польщі могла давати окупантові такий потужний духовний контрудар, як давав "Народний Малахій" Куліша у поставі Леся Курбаса. Я не міг тоді повірити такому песимізмові. Мені здавалося, що Врага недооцінює духовних можливостей і сил польської людини. Але ось 1953 року виходить книжка Чеслава Мілоша "Zniewolony umysł". Вразила вона мене таким місцем про письменників і мистців в окупованій Польщі:

"Не належить дуже дивуватися, коли письменник чи маляр сумнівається в доцільності опору. Якби мав певність, що твір його, виконаний всупереч офіційно встановленій лінії, має тривалу вартість, —

зважився б напевне і не журився б про друк чи участь у виставках... Вважає одначе, що такий твір був би мистецьки слабий — в чому не помиляється занадто" (стор. 27)

Зауважимо: суть тут не у зовнішньому опорі, який дійсно в певні моменти може бути недоцільний. Суть у неспроможності людини погодитися із самим собою, у її втечі від власної духовної порожнечі. Письменник, як пише Мілош, "не вірить у писання до шухляди", йому здається, що його мистецтво буде сильнішим тоді, коли вляже офіційній лінії. У світлі досвіду письменників кожної із республік Радянського Союзу таке твердження Чеслава Міллоша здається аж надто парадоксальним. У всіх національних літературах в СРСР за сорок років диктатури більшовизму справжня мистецькість і опозиційність стали майже синонімами. Винятки трапляються, але вони лише підтверджують загальне правило.

Чеслав Мілош показує зразок причин неможливости вартісного опозиційного твору. Це: пустка, почуття абсурдности життя, всемогутнє право історичної конечности, загальний успіх рад, відсутність Заходу як союзника.

Та ще не встигла книжка Мілоша розійтися в перекладах по всьому світу, як у Польщі й Угорщині сталися події, які внесли посутні корективи до передчуттів Враги і поглядів Мілоша, і які засвідчили наявність у тих країнах НОВОЇ СИЛИ. Ця сила належить не минулому, а майбутньому, і, можливо, їй належатиме майбутнє. Говоримо не про якусь перемогу, а, навпаки, про найглибшу поразку і про початок межової ситуації в її східньому динамічному означенні. Хто завдасть собі труду уявити самопочуття і духову ситуацію покинутих Заходом письменників із клюбу Петефі, що після всіх своїх героїчних подвигів сидять тепер у тюрмі чи випущені для літературної праці з тюрми фізичної в тюрму духову, той зрозуміє, що я маю на увазі. І все ж у придушеному повстанні свого народу, як і народу Польщі, побачили угорці, що пустки нема, що є сила, є надія. Вона не назовні, не в Москві і не на Заході. Вона в самому собі, у власному відродженні, що йде з середини, і тільки з середини.

Але тут власне і починається МЕЖОВА СИТУАЦІЯ НАЙТІСНІШОГО СПІВЖИТТЯ НОВОГО ПОЧАТКУ ІЗ СМЕРТЮ. Ми опинилися біля країн радянської Евразії.

"Не говорить мла, де смерть з початком спить в одній одежі".

Це слова з поеми Теодосія Осьмачки, головним героєм якої є поет, що живе і пише в радянській Україні. Вони народжені конкретною українською ситуацією, і то цілком незалежно від аналогічного місця з "Чотирьох квартетів" Т.С. Еліота. Як же точно схоплюють слова Осьмачки ситуацію на Сході, де від 1917 року гойдаються в одній колисці

евразійської революції і криза народження, і криза смерти. І "березень" своєрідної "весни народів" Сходу — і "жовтень" більшовизму. (Більшовизм я тут бачу, як ніби гегелівське самоздійснення і самовивершення всього злого духу московського централізму, тієї потвори універсальної наддержави, що має нестримний апетит проглинути три фундаментальні складники нашої культури — індивідуум, структуральну здорову суспільну групу і націю). Це дві ворожі сили — колосальні своїми традиціями, масою, динамізмом — не подолали знищити один одного. І в своїй смертельній схватці вони наче зрослися в цілість.

Ряд історичних внутрішніх і зовнішніх обставин, про які тут не місце говорити, помогли тому, що кризова ситуація закріпилася на десятиліття і стала долею Сходу. Людина цієї долі перейшла вже дві катастрофи. В першій катастрофі, під ширмою компромісу, були насильно реінкорпоровані в модернізовану більшовизмом імперію молоді республіки України, Білорусії, Кавказу, Азії. При цьому був зламаний їх політичний лад. У другій катастрофі 1931—33 рр. підпали пляновому нищенню не тільки зформовані віками національно-культурні суспільства, а й сама субстанція людини, як сфери духової.

Сорок років "межової ситуації"! Таких речей не знав Шпенглер. У цих нових вимірах життя людини стає ніби коротшим. Людина не може подолати, ані перетривати долю. Не може від неї і втекти, бо який би не був гарний міт універсальности еміграціонізму — він все ж таки лишається мітом. Болючі КОМПРОМІСИ з дияволом, навіть коштом частки власної душі, стають неминучістю. Падають мури останньої фортеці опору, фортеці індивідуальної душі. Битва переходить із суспільного поля на територію душі одиниці. Приходить момент, коли ОДИНИЦЯ РОЗКОЛЮЄТЬСЯ і воює не тільки з ворогом, а й сама з собою. Завдання стає воістину надлюдським. Межова ситуація об'являється, як безмежність драбини, спущеної в прірву погибелі. Ця драбина одна для всіх, але кожний іде нею абсолютно самотньо і по-своєму, як засуджені на смерть еспанці у романі Гемінгвея "По кому б'є дзвін".

Ніби говорячи за письменників радянської України, редактор Карк із однойменного оповідання Миколи Хвильового каже: ми погубимо свою душу для перемоги над злом, але нас ніхто не зрозуміє, ЯК МИ ПОГУБИЛИ. Спробую порядком ілюстрації нашої проблеми оповісти коротенько, як кожний по-своєму "погубили свою душу" задля перемоги над злом чотири з ряду найбільших постатей літератури пореволюційної України: Павло Тичина — найбільший лірик України нашого сторіччя, Микола Хвильовий — найвидатніший новеліст і есеїст, Микола Куліш — видатніший в СРСР драматург, і Теодосій Осьмачка — видатний поет і

повістяр. Я обмежився саме цими чотирма прикладами, щоб дати бодай приблизну типізацію тих "останніх рішень" у розумінні Шпенглера, які схвалили кожний по-своєму 259 українських письменників, що їх твори друкувалися до 1930 року і що з них остались далі в українській радянській літературі тільки 36.

Я обрав такі умовні назви тим чотирьом типам "останнього рішення":

"Гра з дияволом" — Павло Тичина.

"Смертію смерть..." — Микола Хвильовий.

"Шлях на Голгофу" — Микола Куліш.

"Слабість, як остання зброя" — Теодосій Осьмачка.

ГРА З ДИЯВОЛОМ — ПАВЛО ТИЧИНА

Павло Тичина — колись найвищий після Шевченка суверен України — тепер тільки голова Верховної Ради Української Радянської Республіки. Як заступник голови Ради Національностей СРСР належить до верхівки найбільшої імперії світу. Людина, яку голова французького парляменту Шнетер назвав "рафінованим європейцем", писала колись про Европу так: "Нехай Европа кумкає, а в нас одна лиш думка є: традицій підрізація, колективізація".

Але Тичина, може, є хтось більший, як "рафінований европеєць". Він однаково дома у культурах Европи, як і Азії. Крім кількох европейських, знає кілька азійських мов, з яких дав чимало витончених перекладів поезії. Виключно чутливий у приватному житті, він ходить наче навшпиньки, говорить тихо. Вишуканий аматор музики та найбільш музикальний поет Сходу, не терпить ніякого галасу, від якого ізолюється, майже, як Марсель Пруст.

Утвердився Тичина, як архикнязь української лірики, своєю першою книжкою "Соняшні клярнети" (1918), такої сильної своєю любов'ю, світлом і музикою, що, здавалося, в одній строфі якогось вірша звучать усі струни мікро- і макрокосмосу. Дальші три його книжки ствердили Тичину, як мужнього майстра ТРАГІЧНОЇ ЛІРИКИ. Це "Замість сонетів і октав", "Плуг", "Вітер з України". Він також почав публікувати в ті часи окремі фрагменти з поеми "Сковорода", з яких можна було винести враження, що поет задумав український відповідник "Фавста". Все це появилося в рамках 1918-1927 років. Як бачимо, скупа доля дала Тичині для автентичного самоствердження лише який десяток літ. Він так могутньо їх використав, що дальших тридцять літ його цілком свідомого

публічного поетичного самозгашування не могли знищити доробку першого десятка літ.

В першій частині цього есею я говорив про дві дитини в колисці євразійської революції 1917 року. Першу дитину — весну народів — сповивали поети. Другу — "жовтень народів" — чекісти. Поетичний арсенал Тичини включав також ідеальний сейсмограф, що вловлював і найвіддаленіші вибухи. Проспівавши "Соняшні клярнети" весні народів Сходу, Тичина перший таки сигналізував, що в колисці новонародженого вже примостилась смерть: "Одчиняйте двері — наречена йде. Одчиняйте двері — голуба блакить. Очі, серце і хорали стали. Одчинились двері — горобина ніч. Одчинились двері — всі шляхи в крові. Незриданними сльозами, тьмами дощ".

Це була перша "межова ситуація" Сходу і в розумінні Сходу. Катастрофа об'явилась несподівано й швидко, як приходить ніч о півдні підчас затемнення сонця. Серед загального терору і погибелі Тичина виступає з мужньою одвертою лірикою трагедії. В центрі її стоїть безсмертний образ Скорбної Матері і її розіп'ятого сина — народу, людини. Зрештою Тичина відкидає набік свою злотострунну парнаську ліру і видає потрясаючу книжку "Замість сонетів і октав", яку можна вважати класичною для поезії "межової ситуації". Видатний поет Росії Олександер Блок в поемі "Двенадцать" не вагається ототожнити дванадцять сп'янілих від крови червоногвардійців з апостолами — попереді них іде сам Христос. Неначе даючи пряму відповідь, Тичина пише: "Жорстокий естетизме! — й коли ти перестанеш любуватися з перерізаного горла? звір звіра їсть". Знов тим, що виправдовували терор великою ідеєю — метою, Тичина відповів: "Велика ідея потребує жертв. Але хіба то є жертва, коли звір звіра їсть? Все можна виправдати великою метою, та тільки не порожнечу душі". І далі: "Прокляття всім, прокляття всім, хто звіром став (замість сонетів і октав)". "Приставайте до партії, де на людину дивляться, як на скарб світовий, і де всі як один проти кари на смерть".

На відміну від кулі слово не летить у порожнечі. В Європі явно тоді бракувало духового повітря. Ніхто не почув алярмів поета — ні дома, ні на Заході. "На культурах усього світу майові губки поросли", — пише Тичина. Це значить, що вже ніхто нікому не прийде на поміч, ні з Заходу, ні з Сходу. Перемога погибелі стала для поета очевидною вже тоді, коли ще всі жили добрими надіями і "праворуч", і "ліворуч". Доцільність одвертого спротиву, навіть духового, поставлена під сумнів. Надійшов момент "останнього рішення". Сама доля, здається, диктує компроміс із дияволом. Геніяльні строфи і антистрофи "Замість сонетів і октав" несподівано обриваються гірко- іронічним запитанням: "Хіба й собі піти

поцілувать пантофлю Папи?" (Папа тут розуміється не з першого, а з третього — московського Риму).

"Вітер з України" — остання книжка Тичини, де він ще чинить спротив, і це перша його книжка, де поет приймає компроміс. Та коли для Тичини компроміс — закон, якого він чесно тримається, то для диявола це лише передишка, відскочень для нового хижацького стрибка. В 1931—34 роках під несподіваним московським ударом в спину гине четверта частина селянства і три чверті інтелектуалістів України. Шал нищення іде і проти матеріяльних втілень культури — бібліотеки, школи, найкращі театри, книги, журнали, наукові і мистецькі інституції, музеї і церкви нищаться і випікаються вогнем, немов кубла розбійників. Настала ДРУГА "межова ситуація" для літератури, і письменники стали перед ДРУГИМ своїм "останнім рішенням". Яке ж воно було? Більшість ідуть на погибель, як та бранка, що каже в одному творі Лесі Українки з 1903 року:

"Ти мене убити можеш,
але жити не примусиш".

Лише біля 15 проц. письменників стають сталінськими поетами, і найперший із них Павло Тичина — найгучніший, найбільший поет України! Назовні Тичина абсолютно зрікається самого себе, і вивішує у кожному рядку своїх віршованих писань сталінський прапор. Це його книжки: "Чернігів", "Партія веде", "Чуття єдиної родини", "Сталь і ніжність" та інші. Поворот був на всі 180 ступенів і так круто обрізаний, як може обрізати лише тверезо і твердо рішена людина. Тверезо? Безумна авантура: хто може повірити, що цей новий прохриплий голос є голосом автора "Соняшних клярнетів"? Що неторкнену ніжність поезії можна перетворити на "ніжність" сталінську? Одначе, на вітрині спустошеної української літератури треба було лишити бодай одне — найвидатніше ім'я. Тиран і поет склали "компроміс". Але який! Мефістофель за Фавстову душу дав йому змогу пережити за своєю уподобою все життя заново, від юнацтва починаючи. Сталін дав Тичині закоштувати лише вимушене безплідля зрілих літ і старості в ролі панегириста тиранії та ще наділив поета хворобою "манії переслідування".

Українська література знає випадок, коли геніяльний поет — Тарас Шевченко, якому було заборонено писати поезії, писав поезії "захалявні", та таким чином без контакту з читачем, у тотальному підпіллі душі виношував духовне сонце нації, засудженої на погибель. На вироку про десятирічне заслання Шевченка цар Микола І дописав: "С запрещением писать и рисовать". Тичині не заборонено, а НАКАЗАНО писать.

Щоб душа поета не стала притулком підпільного духовного сонця, окупант запхав її своєю нечистю. Аж тепер настала для Тичини воїстину межова ситуація, що триває ось уже 25 років. Чи перетриває його екзистенція межову ситуацію, як перманентну долю? А як ні, то хто передасть майбутності вістку — як поет "погубив свою душу"? Якщо тут нема навіть шевченківської надії, то поет мусить мати почуття, що не піддається дефініції. Це почуття пропащих божественних можливостей, убивства власної поетичної субстанції, замаху на недавній ранок життя — свого і свого народу.

Ми не знаємо, чи взагалі можливий такий випадок, як сонце в окупованому ворогом підпіллі власної душі? Лише майбутнє може дати відповідь.

"СМЕРТІЮ СМЕРТЬ..." МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

Цю спірну індивідуальність посмертно Сталін назвав "літературним бандитом", а частина української еміграційної преси — "комуністичним матереєбивцею". Насправді Хвильовий був ніжним сином, до самопожертви вірним товаришем. Зате у своїй лицарськи щирій творчості він поєднував ліризм із жорстокою сатирою та іронією. В час, коли Сталін ще не був "богом", ця людина відчула наближення лиха і, проголосивши гасло "Хай живе дух неспокою!", кинула всі свої великі душевні сили проти течії всепоглинаючого чорторию. Це була не тільки негація і критика, а й програма та дія "великого початку". Двох речей він був певний — кінцевої перемоги молодого відродження поневолених народів Сходу і власної передчасної загибелі. Відціля в його літературному стилі біжать упарі два протилежні почуття — радости відродження і болючої туги приреченості.

Доля справді дала йому на творче самоозначення виключно скупий приділ часу — усього шість літ (1921—26). Решта сім літ — це була боротьба вже засобами власної смерти — спершу вперта літературна мовчанка, потім куля у власну скроню. Але щоб смерть мала свою життьово-творчу функцію, треба було встигнути наперед "охристити" новонародженого, задля якого губилось власне життя. Хвильовий встиг це зробити дев'ятьма книжками своїх мистецьких творів і есеїв (решта зробленого ним — у тому числі два романи — загинули разом із письменником). В цих творах Хвильовий устиг оформити власну літературну школу і стиль, що його назвав "романтика вітаїзму", відважно протиставивши свій "активний романтизм" сталінському соціялістичному реалізмові.

Він устиг проспівати гімн приреченому відродженню, збомбардувати своїми сатирами новий диктаторський режим, розколоти горіх комунізму і показати його поетичну неспроможність вирвати з-під впливу партії зо три десятки найліпших літературних талантів України та створити з них найсильнішу і при тому опозиційну літературну групу Вапліте. Він кинув живе зерно в душу молоді, давши їй програму в трьох словах: "уміти, думати і почувати". Хвильовий заперечив претенсії Москви на культурну гегемонію, кинувши бойове гасло: "Геть від Москви!", проповідуючи зв'язок із "фавстівською" культурою Заходу, пророкуючи "Азіятський ренесанс", як весну народів Сходу. Партія кинула свій апарат на боротьбу проти "хвильовізму", але хвильовізм перекинувся і на інші республіки СРСР. Тоді Сталін особисто взявся знищити небезпеку. Вирок застав Хвильового у Відні, де він у січні-лютому 1928 року був на лікуванні. Письменник став перед своїм "останнім рішенням". Він міг остатися на еміграції, але це означало б дезертирство із передової лінії фронту, на яку він сам вивів своїх товаришів — кращих письменників України. 22 лютого таки із Відня він посилає листа в радянську пресу, в якому здається "на милість партії", і незабаром повертається на Україну. З того часу назавжди не стало Хвильового- письменника.

Але це ще не був кінець. Насправді не задля "милости партії" він повернувся із Заходу. ЦК партії вимагав від Хвильового нового, "партійно витриманого" твору. Хвильовий такого твору не дав. Тим часом нова всеохопна катастрофа вже лявіною заливала Україну, Хвильовий іде на спустошені організованим голодом села. В момент масових арештів серед інтелектуалістів Хвильовий закликав до себе на 10 годину ранку 13 травня 1933 року своїх найближчих товаришів- письменників, щоб нібито прочитати їм свій давно обіцяний для партії новий твір. Розсипаючи жарти і висловлюючи принагідно своє захоплене прив'язання до життя, він вийшов у другу кімнату за "новим твором" і там застрелився. На столі він лишив заготовлені наперед листи до товаришів і до ЦК партії. Думаюча молодь сприйняла постріл Хвильового, як його останній твір — як декларацію непідлеглости. З того часу Кремль ось уже чверть століття полює по Україні за тінню Хвильового, раз-у-раз здіймаючи крик про "бацилі хвильовізму".

В оповіданні "Я" Хвильовий дав клясичну драму розколу індивідуальної душі, на терен якої перенісся катастрофальний зудар взаємовиключних сил. Під іменем "Я" діє голова трибуналу ЧК в 1919 році, який каже: "Я чекіст, але я і людина". Всі інші персонажі твору — лише доповнення і розгортання тих двох половин душі головного героя. По лінії ЧК — це члени трибуналу доктор Тагабат, що своїм зовнішнім

виглядом і жорстоким раціоналізмом нагадує Леніна; далі вартовий, що називається цілком автентично Дегенерат і є ідеально цінним завершенням лінії. По лінії людини — Андрюша — молодий студент з чистою наївною душею, який протестує проти насильного включення його, як члена партії, в склад трибуналу ЧК, що її він називає "м'ясорубкою". Лінію людини ідеально завершує мати героя, яка в очах сина-чекіста виростає до безмежних висот "тієї надзвичайної Марії, що стоїть на грані невідомих віків". Швидко й невблаганно розгортається трагедія розколу людського "я", що опинилося між двома магнетичними полюсами. З одного боку, етика великих цілей, задля досягнення яких ніякі жертви не можуть бути завеликі. Ця утопійна "загірна комуна", саморобний рай. Безмірно кровожерне це видумане людиною божество. З другого боку — люблена і любляча матір, за якою стоїть вічна Марія, символ божественної данности світу, що його не треба наново творити, лише збагнути. Ніцшеанській "любові найдальшого" протистоїть Христова "любов до ближнього" — речі взаємовиключні і все ж вміщені в одному людському "я". Яка ж розв'язка? Під головуванням "Я" трибунал ЧК засуджує до розстрілу гурт черниць, серед яких опинилася і мати голови ЧК. Під страшним тиском логіки подій, логіки Тагабата, логіки власного сухого розуму "Я" застрелив матір власною рукою, в пароксизмі гістерії притискаючи її до свого серця. Уже божевільний, він відступає місячної ночі під натиском ворожих військ на пшениці, і трагічні заграви пожеж рідних осель відсвічуються в його скляних очах, як чарівні вогні далекої утопії — "загірної комуни".

Це згуба самого життя в його найістотнішому, найглибшому первні. Хвильовий поставив тут горіх комунізму під величезний тиск, тиск, на який здібне лише велике мистецтво. Горіх тріснув, і стало ясно, що він майже порожній — в ньому нема етичного початку. Натомість з великою силою зцентрував Хвильовий увагу на матері. З почину Тичини і Хвильового образ матері в українській радянській літературі 20-их років став справжньою літературною традицією, якої не знала російська радянська література. Майже кожний письменник на Україні мав твори, у яких образ матері був центральним.

ШЛЯХ НА ГОЛГОФУ ЯК "ОСТАННЄ РІШЕННЯ" — МИКОЛА КУЛІШ

Микола Куліш (1892 — остання вістка 15 червня 1937 із кацету на Соловках) — близький особистий друг Хвильового, схожий був з ним

своєю скромністю, лицарськи послідовною етнічністю, як також і приналежністю до компартії з 1919 року. Обидва романтики в своїх творах були патетичні, лише Хвильовий присолював свою патетику іронією і сарказмом, абож давав чистий вогонь трагедії, а Куліш присолював патетику теплим гумором чи давав трагікомедію. У цій тонкій відмінності була закладена і відмінність "останніх рішень" та кінцевої долі цих вірних однодумців. Також своєю зовнішньою зрівноваженістю Куліш відрізнявся від свого темпераментного друга. На відміну від Хвильового Куліш дуже неохоче брався за полемічне перо, але зате його комедії і трагікомедії мали велетенську ударну силу. Його дебютом була драма "97", в якій на тлі голоду і озвіріння 1921 року людина стоїть на незрівняній душевно-етичній висоті, тоді як в її тілі догоряє вже останній вогник життя. Це проблема співвідношення в людині сил душевних і сил фізичних. В трагікомедії "Народний Малахій" Куліш дав образ шизофренії на грунті революційно-соціяльного реформаторства. Це трагікомедія "будівництва соціялізму" методою руйнування людини. Як і у випадку Хвильового, критика комунізму прийшла тут із середини комунізму. Комуніст Микола Куліш показав у "Народному Малахії" банкрутство комунізму взагалі, а українського зокрема.

Еспанський філософ Ортега і Гассет каже, що в часи кризи невідомо, що являє собою людина і яка її справжня ідсологія. Світ є втрачений для правдивого пізнання: що для всіх здається просте, те насправді являє страшну проблему, і навпаки. Перше, що встановлює в цьому хаосі контакт людини з самим собою і з дійсністю — є мистецтво. "Я" Хвильового і "Народний Малахій" Куліша — це був перший потужний прорив до дійсности, до себе самого. Прорив, зроблений із середини крізь скам'янілу оболонку комуністичної догми і системи. З часу появи цих творів на Україні почався духовний відплив комунізму.

Зрозуміло, що партія цілою силою свого апарату нещадно била Куліша, і кожна прем'єра його п'єс у столичному театрі режисера Леся Курбаса "Березіль" була супроводжувана скандалом і погромом. Зокрема били Куліша за те, що він раз-у-раз порушував національне питання. Куліш відповів, що взаємини людей і націй в СРСР є проблемою життя народів СРСР, і тому він не перестане ними цікавитися. Кулішева "Патетична соната" була прямою відповіддю на відому п'єсу Булгакова "Дні Турбіних", що незмінно йшла на московській сцені, як глузування з українського національного відродження. Постава "Патетичної сонати" на Україні була заборонена, але московський режисер Таїров так уподобав п'єсу, що ризикнув виставити її в Москві. Прем'єра пройшла з вели-

ким успіхом у присутності членів дипломатичного корпусу, але незабаром була заборонена і в Москві.

"Лише того ідеї переможуть, хто вийде на ешафот і смерті ввічі скаже". Так говорить Марина, головна героїня "Патетичної сонати" — українська патріотка. Ці слова пролунали на прем'єрі в Москві 19 грудня 1931 року, а вже через три роки Куліш сидів у тюрмі НКВД і мав ділом довести горде "останнє рішення" своєї героїні. Як він це зробив? Коли в атмосфері загального терору і відчаю 1933 року після самогубства Хвильового Кулішева дружина заховала його револьвери, Куліш сказав дружині: "Будь спокійна, я не зроблю того, що зробив Хвильовий. Я знайду в собі сили і буду йти до кінця!" Він дочекався арешту, був засланий у концтабір на Соловки, де його далі тримали в одиночній камері соловецької тюрми і де, як він пише в листі до дружини, кожна хвилина здавалась йому десятиліттям. В гордому терпінні він дочекався єжовських розстрілів по таборах 1937, і з того часу по великому драматургові пропав слід. Двадцять два роки ім'я Куліша було заборонено згадувати. Тепер у московській "Литературной газете" появились такі два рядки: "утворена комісія для впорядкування літературної спадщини Миколи Куліша". На кремлівському жаргоні це значить, що письменник, якого колись московська ж театральна критика назвала найбільшим драматургом СРСР, був знищений фізично за свої драми.

"СЛАБІСТЬ" ЯК ОСТАННЯ ЗБРОЯ — ТЕОДОСІЙ ОСЬМАЧКА

Теодосій Осьмачка — єдиний з обраної нами четвірки, що зцілів і фізично і як поет. А був цей неподоланний поет один із найперших кандидатів на розстріл, бо ні в чому не пішов на компроміс із новою владою. З упертістю селянина він оставався на своїх позиціях — співець індивідуалізму і селянської спраги правди. У час загальної "самокритики" письменників під цівкою нагана він не сказав ні одного слова. Коли його арештували — удав божевільного, а до божевілля був у нього вроджений нахил, як це він сам натякає в повісті "Ротонда душогубців". Битий, катований слідчими і божевільними в тюремному психіятричному відділі НКВД, він витерпів многолітній іспит бездонної інферналії, і під час окупації німцями Києва восени 1941 року вийшов із божевільні сам до себе, до людей. Його не зустріло сонце, лише пітьма терору найбезглуздішої із воєн. А далі — втеча за кордон. Це власне і була його мета — втекти, понести у великий світ вістку, що межова ситуація людини може бути безмежною.

Один із видатніших поетів дома, на еміграції він зразу завоював трьома книжками поезій і трьома книжками повістей перше місце в українській літературі нашого дня. І поезія, і проза нинішнього Осьмачки незбагненні, як і ті інфернальні ситуації людини, які він описує і які стали навіки проклятою власністю його душі. Є речі, які не можна симулювати безкарно. Озброєний сліпучою щирістю і пожежою серця, гігантськими метафорами, що нагадують квіти соняшних протуберанців чи злосвісну орхідею вибухлого атома, він у розпуці не раз звертає свої кулаки на адресу цілого космосу. З його великої любови і пекельного досвіду виросла страшна недовірливість і ненависть, переплетені космічною тугою за втраченою любов'ю. Це блискавиці геніяльного, але в хаосі темної ночі. Це у всякому разі якась воістину незнищима сила.

І от ця сила в межовій ситуації 30-их років обрала "слабість", як останню зброю проти тріюмфуючого диявола. В автобіографічній повісті Осьмачки "Ротонда душогубців" головний герой письменник Іван Брус в ніч перед арештом думає: "Боротися з небезпекою було б похоже на боротьбу людини з океанськими хвилями, що випала із аеропляна на поверхню водяної безодні... Супроти душогубських сил є інша сила... Ця сила є слабкість. На її поборення ніхто не збирався в похід. Але на її рятунок вирушає уже більше як півтори тисячі років християнська культура... Алеж яку треба мати кволість... Ясно, що тільки таку, яка проявляється в поколіннях, це — божевілля... І Іван Брус рішив симулювати хворого на шизофренію... Тут можна буде з деким порахуватися... і почувати себе, наче жовнір у шанцях історичної справедливости, дарма що песимізм, породжений реальним життям, буде часто умовляти серце перестати битися... — І Іван Брус схвильовано потер обома руками собі чоло... Це його шлях рятунку і боротьби..."

Іван Брус послідовно випив до дна чашу власного "останнього рішення". Після тортурних метод виявити в арештанта симуляцію, інквізитори, зазнавши самі від Бруса божевільних глузів і моральних ударів межи очі, переводять симулянта з тюремної лікарні для божевільних у цивільну.

СТАТИСТИКА ПРО "ДУХОВОГО ЧОЛОВІКА"

Чотири письменники, чотири типи "останніх рішень". Тичина мав відвагу заграти з дияволом, сісти на його закляте місце, поет став комісаром. Хвильовий найдорожчою ціною довів свою безкомпромісність і фізичною власною смертю переміг смерть духову. Куліш, вимовивши

кредо ввічі смерті, покірно поніс свій хрест на Голгофу. Осьмачка приховав свою незміренну силу під маскою слабости. Але за цими чотирма стоять сотні інших письменників і тисячі інших інтелектуалістів.

20 грудня 1954 року Об'єднання українських письменників "Слово" послало з Нью-Йорку таку телеграму: "Москва, СРСР. Другому всесоюзному з'їздові письменників. Українські письменники — політичні емігранти вітають з'їзд і висловлюють співчуття письменникам усіх поневолених народів СРСР. 1930 року друкувалося 259 українських радянських письменників. Після 1938 року з них друкується тільки 36. Просимо виявнити в МГБ, де і чому зникли з української літератури 233 письменники".

Оскільки відповідь не прийшла, "Слово" опублікувало в пресі таку довідку: "Цифра щезлих в СРСР українських письменників розшифровується так: розстріляні письменники — 17, покінчили самогубством 8, арештовані, заслані в концтабори і усунені з літератури іншими поліційними засобами 175, зникли безвісти 16, померли своєю смертю 7". Цією статистичною довідкою (яка не є повна, бо охоплює лише визначні імена) можна закінчити наш екскурс у загальну проблему можливостей постави духової людини в тій крайній катастрофальній ситуації, коли суспільство фізично зламане погибельною силою, коли не існує навіть морального фактора світової опінії і коли людина здана виключно на власні індивідуальні сили, на власне індивідуальне "останнє рішення".

Ми згадали чотири приклади, як певні типи тих "останніх рішень". Але в кожному типі індивідуальні рішення відрізнялись так само, як відрізняються самі типи. Наприклад, останнє рішення молоденького поета Олекси Влизька належить до типу Хвильового. Але Влизько виконав його зовсім інакше. Він написав: "Серце кинувши в шторми і штилі, ми в обличчя плюєм сатані". Його розстріляли 15 грудня 1934 року разом із кількаднадцятьма йому подібних (Косинка, Буревій та інші). Знов Остап Вишня — неперевершений гуморист — пішов шляхом Миколи Куліша, але весь час усміхаючись своїми гумористами. За ці усмішки його кількакратно і люто збивали в порох, протримали десяток років у північному концтаборі, але він і після концтабору усміхавсь і з усміхом зустрів смерть. Або тип рішення — "слабість", як остання зброя. Симуляція божевілля Осьмачки — це індивідуальний випадок. Інші з цього типу просто прикидались мертвими, немов та комаха "сонечко", що тимчасово мертвіє від дотику до неї.

Поет і романіст Василь Барка, що живе тепер у Нью-Йорку, описав у романі "Рай" тип "тимчасового покійника", що в крайній ситуації ліг у кам'яний саркофаг церкви-музею. Лежачи в саркофазі, "тимчасовий

покійник" думає: "як хочеш когось судити за щось, зроби інакше в тих самих умовах. Але після того твій суд буде вже непотрібний... Він узявся читати Сковороду; натрапив на образ духового чоловіка. Так і уявив собі, як писав Сковорода: він, той чоловік — вільний, ширяє невтомно в височінь і далечінь... ходить крізь замкнуті двері; зір його проникає в безмежне, таємне, минуле, майбутнє; він має очі голуба, крила орла, моторність оленя, відвагу лева, вірність горлиці, вдячність бузька, кроткість ягняти, шкидкість сокола, витривалість журавля... Сім Божих птиць витають над ним: дух краси, віри, надії, милосердя, порядности, прозріння, чистосердя. Тимчасовий покійник відклав книжку, свічку погасив".

Про цього духового чоловіка була наша мова. Чи витримає він іспит інфернальних ситуацій? Легко сказати оптимістичне "так", ще легше сказати скептичне "ні". Трудніше бачити дійсність-невидимку. Щодо мене — не сумніваюсь в одному: духовий чоловік Сходу не тільки триває в межових ситуаціях, а й народжується наново в обіймах смерти. В літературі, як ми бачили, він зумів висловити кредо юного відродження. Зумів задля того відродження "погубити свою душу" — самотній серед горобиної ночі радянської Евразії, "де смерть з початком спить в одній одежі".

Це есе було прочитане в англійському перекладі у Нью-Йорку 13 травня 1957 року на вечорі американського відділу Міжнародного ПЕН-Клубу, секція письменників в екзилі. Вперше надруковано в "Українській літературній газеті", Мюнхен, 1957, ч. 6.

ПОШУК ШЛЯХІВ ЧИ ШЛЯХИ ПОШУКУ?

Нотатки про поточний літературний процес

ГЕНЕРАЦІЯ МОЛОДИХ

НОТАТКИ ЦІ НЕ ВАРТО СПРИЙМАТИ як вичерпний аналіз поточного літературного процесу в Україні. Радше — це спроба начерків про події життя літературного у році, що минає. Радше і саме — про події життя літературного, а не навколо- чи побіглітературного. Отож: про письменницький з'їзд чи потуги створення ВАМП (Всеукраїнської асоціації молодих письменників) тощо нижче не буде сказано жодного слова — хоч це, можливо, і події значимі, але не вони "роблять" літературу. Відштовхуватимемось від того, що літературна подія — це, насамперед, вихід книги, публікація в журналі чи й навіть газеті (звісно, не кожна!), поява нових літературних видань. Тобто, все те, що визначає і означує літературну творчість.

ПОЧНЕМО З НОВИХ ВИДАНЬ, що з'явилися у році дев'яносто першому. Їх, утім (і на жаль), не багато: літературно-науковий вісник "П'ята колона" (наклад — 999 примірників, виходить завдяки подвижництву Л.Кононовича та М.Біденка у Києві), черкаський шоквартальник "Апостроф" (видає місцева філія СПУ), ще — кажуть! — щось подібне з'явилося в Одесі, Луцьку, Дніпропетровську. Із суто літературних чи переважно літературних це, здається, і все. Звісно, як події, причетні певною мірою до літератури, можна назвати появу культурологічно-суспільно-

політичних за своєю спрямованістю часописів "Тернопіль" (у Тернополі, звичайно!), "Літопис Червоної Калини" (Львів), на шпальтах яких художні твори, критика, літературознавство займають досить таки чільні позиції. Очевидно, ми ще не раз звернемося до сторінок згаданих видань. Однак, головний акцент у цих нотатках вважаю за необхідність змістити на видання книжкові (себто — книги), бо, властиво, лише вони є найповноціннішим явищем — чи, принаймні, чинником — літературного процесу. Не маючи можливості приділити увагу всім чи й навіть більшості книг, що вийшли протягом 1991-го, здебільш концентруватиму її на речах дебютних. А таких, до речі, було чимало. Питання, одначе, в іншому: чи перейшла ця кількість у бодай номінально можливу на сьогодні якість? Не поспішатимемо з висновками! Спершу спробуємо зробити хоча б куценькі аналітичні посили...

ХОТІЛОСЯ Б розпочати з чогось свіжого, незвичайного. Себто — із посправжньо дебютного. Та справа ця, виявляється, вельми нелегка.

Візьмемо, наприклад, "Спокуси" Богдана Жолдака (в-во "Радянський письменник"). Так, це — перша книжка київського прозаїка. Але — о Боже! — як же довго вона торувала шлях до читача... Зважаючи на вік автора, назвати його молодим письменником якось і не годиться, хоча Б.Жолдак — не тільки представник українського прозового авангарду, а й досить помітна його постать. Тим паче, коли взяти до уваги, що в літературі він не новачок, має за плечима зо два десятка літ писання. Утім, писав він всі ці роки переважно у шухляду...

Варто навести міркування Миколи Рябчука із передмови до згаданої книжки:

""Спокуси" Б. Жолдака — книга не просто читабельна (гостросюжетна, дотепна — риси, на жаль, досить рідкісні в нашій сучасній прозі), але й по-справжньому глибока. Під глибиною і мудрістю я не маю на увазі пафосного виголошення банальних істин, що його так полюбляють наші прозаїки (а критики ще й добачають тут вершину "філософічності"), я не маю на увазі того занудливого моралізаторства, що його ті ж таки критики йменують не інакше, як ствердженням народної етики — так, ніби взагалі можна що-небудь стверджувати шляхом занудливого моралізаторства, а не навпаки — відбивати тією занудливістю бажання сприймати будь-які ідеї та й самі твори. Богдан Жолдак іде іншим шляхом — легко й невимушено, мовби забавляючись, розповідає читачеві свої "фантастичні та інші історії" і раптом, якоїсь миті, зриває з наших очей пов'язку сутої розважальності [...] Уся книга Б.Жолдака — це, по суті, своєрідна деміфологізація свідомості, викриття й осміювання численних

соціальних міфів, витворених людською цивілізацією взагалі та нашими "заєтійними" десятиліттями зокрема..."

Сперечатися з М.Рябчуком тут важко. Його ключ розуміння творчості Б.Жолдака, його захоплення "фантастичними та іншими історіями" цілком сприйнятливі і не викликають суттєвих заперечень. Хіба що тільки: чи варто з таким захопленням говорити геть чисто про всі без винятку речі, що складають збірку? Але це вже, мабуть, справа смаку і міри.

Скажімо, М.Рябчук досконалими й навіть шедевральними називає такі Жолдакові новели і оповідання, як "Свинопас", "Немає", "Вагітна мідянка", "Натільний". Ще й додає, що це — "... своєрідні сучасні трагіфарсові варіанти "Шинелі". Але ж, пробачте, при всій повазі до великих письменників минулого — чи ж можна ставити в заслугу авторові те, що він наслідує їх? А врешті, я не поділяю думки критика щодо варіантивності прози Жолдака. Як і не поділяю категоричного заперечення іншого Миколи — Славинського, котрий у статті "Суєта?" (ж-л "Київ", ч. 4) пише: "Не впевнений, що в сиву історію нашої прози ввійдуть хоча б такі одкровення з твору Б.Жолдака "Свинопас":

Зненацька голоси увірвалися на півслові. У напруженій тиші Мегедь здобув надію. Однак раптом він побачив біля своїх очей Горобейкову краватку, сорочку. Купа одежі швидко зростала — ударилися об діл її імпортні туфлі, а згори усе це накрила яскрава червоношовкова блузка...

— О-о-о, — простогнав Мегедь, коли матрац дуже увігнувся, пружини гримнули, наче усіма струнами розладнаний рояль, заглушивши його зойкіт і їхні поцілунки.

Він скрипів зубами, щоб не вирвалось слово, а вібрація ліжка трусила і трусила порохняву..."

Але — багато в чому справедливим є подальший висновок Славинського: "У нашій прозі — доста порохняви. Це вкрай загострено відчувають наймолодші. Але вони, як засвідчують найновіші — "незалежні", "нецензурні" — публікації, прочищають аж ніяк не найзасталінізованіші літературні димарі. Каглу відкрили, дим пробивається у височінь, та, шкода, здебільшого навіює позірно відкривавче..." — далі критик подає "ілюстрацію" до своїх слів у вигляді уривка з оповідання Ю.Жигуна "Бузок", а по тому — "Якщо не зраджує пам'ять, усе це вже було".

Що ж, пам'ять критику і справді не зраджує: усе це, дійсно, вже було. Але: коли, на якому виткові спіралі? "Доста порохняви" в нашій літературі було і в славетні, найбільш яскраві й розмаїті двадцяті — коли були Зеров, Підмогильний, молодий Тичина, Косинка, Плужник, Драй-Хмара, Осьмачка та ще багато-багато інших. Вони "видмухували" ту

порохняву. Але немало було і тих, хто її "виробляв". На нинішньому ж виткові спіралі, складається враження, новітні "і ті, й інші" настільки сконсолідувалися (сказати б: "зенгізувалися",— маю на увазі письменницьке кафе у Києві), що складається враження, ніби "порохнявість" нинішня мало кого обходить. Надто вже, хоч як і не дивно, представників "цеху критиків" (за термінологією недавніх часів). Літературний процес по-серйозному не висвітлюється навіть у виданнях літературних, а про аналіз і говорити не доводиться. "Літературна Україна" подає лише розлогі (а здебільшого — навіть і не розлогі) рецензії на досить обмежене коло авторів, теж саме можна сказати і про "товсті" спілчанські журнали. Добре, що з їхніх шпальт повертаються твори та імена, які мають складати скарбницю національної культури, але постає водночас запитання: "А як же література сьогоднішня? І, що, немає?" Отож, чи не доведеться нам через літ десять- п'ятнадцять наздоганяти поїзда, від якого нині цілком свідомо відстаємо? Чи не будемо тоді так само "масово" друкувати запізнілі рецензії і статті на твори тих же Б.Жолдака, Ю.Винничука, М.Василенка, О.Ткач, А.Цвид, О.Кучерука, А.Щербатюка, М.Григоріва, В.Цибулька, Є.Пашковського, а то й — Вал. Шевчука, А.Дімарова, Є.Концевича, М.Воробйова, В.Голобородька, Т.Федюка? Чи не на часі заснування спеціального видання на кшталт савченкового "Літературно-критичного альманаху" зразка 1918-го року? Адже ж не є оригінальною думка, що без критики — активної, повсякчасної, всеза-хоплюючої — не може бути й мови про повноцінний літературний процес...

Давайте звернемося до років двадцятих і запитаємо себе: чи обминула б увагою тогочасна критика дебют того ж Богдана Жолдака (коли б він, ясна річ, жив тоді)? Переконаний, що ні. Бо тоді... загалом рідко яка художня книжка залишалася непоміченою!

Утім, Жолдаку ще "повезло": хоча б одним абзацем, а таки згадав його "Свинопаса" М.Славинський. Іншим дебютантам навіть про таку "увагу" залишається тільки мріяти...

Одначе, час вже облишити ці побічні роздуми й повести розмову конкретнішу. Про те, наприклад, в чому цінність "Спокус"? Тут, хочеш того чи ні, знову змушені процитувати М.Рябчука: "Богдан Жолдак — письменник талановитий, чесний, самобутній. Письменник справжній". Додам від себе: справжність ця іде від життя. Від життя не тільки дотично сюжетів (якими б іноді фантастичними вони не здавалися), а й дотично мови. Не можна сказати, що стилістика Жолдакових "історій" незвичайна чи особно-оригінальна. Ні, вона таки просто життєва (саме так: "життєва", а не "жива"), бо все в ній — і ритміка, і структура речень, і

лексика — щире, безпосереднє і по-простому складне. А ще — легка іронія, яка подекуди непомітно переходить в такий же легкий сарказм. Для ілюстрації — кілька навмання взятих уривків:

"Любов, це таке інтересне діло, що ніхто не може од нього бути гарантованим повністю. Навіть такі люди, як одружені. Особливо, коли вони походять із різних подружніх пар. Буває, дружать отак між собою пари, нічого не підозрюючи. Що й самі закохані не здогадуються, що давно винуваті..." *("Кохана Оксана")*

"Жив собі, якщо можна це назвати життям, один аскет. Жив і тим вдосконалювався — через боротьбу зі спокусами, на які таке багате наше існування. Усі ті, хто не є аскетами, навпаки — щосили вишукують їх, намагаючись піддатися". *("Спокуси")*

"Це житло можна було б назвати романтичним у цьому лісі, якби воно не було б бандитським. А він на нас так поглядає, наче випробовує нас поглядом. Я уявляю, в що це може обернутися для якоїсь молодої парочки, яка, нічого не знаючи, забреде сюди й побачить таке широке ліжко, і що тоді може статися з парочкою молодих людей, коли в цей момент сюди прийде додому отакий суб'єкт і побачить їх обох там. І не так ту парочку жалко, як саму дівчину". *("Вагітна мідянка")*

Гадаю, навіть із цих шкіциків вже можна скласти певне уявлення про характер письма Б.Жолдака. Звісно, можна також відшукати і паралелі — особливо стосовно стилю — з Валер'яном Підмогильним, Миколою Хвильовим, навіть з Остапом Вишнею. Але це — лише схожість, не більше. І ніяким чином, вважаю, не можна говорити про схожість зумисну, прагнення до наслідування. Від схожості жоден автор не застрахований. Тим паче, будь-які паралелі — річ суто суб'єктивна. Хтось інший може віднайти дотичність, скажімо, до Винниченка чи Стефаника, а то й Достоєвського чи Хемінгуея. Все залежить, повторюсь, від суб'єктивності сприйняття.

У той же час в літературі є мотиви і теми, які можна назвати "кочівниками". Що дивно (а може, і ні?): навіть молода проза і поезія з надлишком "демонструє" читачам це кочівництво.

Скажімо, у п'ятому номері журналу "Дніпро" видруковано оповідання Олександра Жовни "Вдовушка". Навряд, щоб прозаїк-дебютант з Кіровоградщини читав до цього ту ж "Кохану Оксану" Жолдака, але в обох речах знаходимо досталь спільного. Найперше — місце дії (майстерня художника). Колізія, тема, композиція, мова обох творів не стикаються ані в чому, окрім отого єдиного — місця дії, але мотив, позатекстова філософія ("простір для домислювання"), трагічні фінали

багато в чому спільні. Та найбільш помітна спільність — "присутність сексу".

Загалом, сучасна українська проза переживає своєрідний "секс-бум". У цьому плані "Спокуси" Б.Жолдака аж ніяк не виняток, можна назвати силу авторів і безліч творів, у яких "сексуальне вістря" якщо й не є домінуючим, то, безперечно, одним з найголовніших. До речі, це виразно простежується і по публікаціях в "Авжежі": новели Володимира Даниленка ("Розбите яйце", "Нічні звуки чорного ящика", "Монолог самотнього каменя"), Валерія Косенка ("Раптом двері відчиняються"), роман Василя Рубана "По той бік добра", поема Антоніни Цвид "Обертальний хрест, або Філософія двох", деякі вірші Юрка Гудзя, Сергія Юхимчука, Івана Вражливого, Оксани Забужко, Людмили Целіховської. Як на мене, явище "секс-буму" легко пояснюється тим, що дуже довго всілякими ревнителями оберігалася "дівоча цнотливість" нашої літератури.

Однак, якщо розвивати цю тезу далі, то перш за все треба виокремити наявність двох основних тенденцій "осексуальнення" сучасної української прози: СЕКСОВІЗМ (тобто: еротика як атрибутивна домінанта твору) та ПОРНОВІЗМ (еротика як засіб "завоювання" читача). Суттєва, хоч і мало вловима, відмінність цих двох тенденцій в тому, що перша з них, попри все, базується на підході психологічно-характерному, друга ж являє хоч і добротну іноді, майстерно виписану, але все-таки "голу" еротику. Як не дивно, але "зразком" порновізму може слугувати повість Павла Загребельного "Гола душа", яка друкувалася в газеті "Молодь України". Водночас з тим, не можна сказати, що еротичність — річ нова у творчості цього письменника. Згадаймо хоча б "Роксолану". Але в ній (якщо дотримуватися запропонованої вище термінології) — саме яскравий, художньо досконалий взірець сексовізму. Отож, маємо досить таки, мабуть, унікальний випадок — наявність обох тенденцій у творах одного й того ж автора.

Але чому я виокремлюю ці тенденції тільки у прозі? Пояснюється це тим, що поезія "одностайніша". Важко уявити вірш у стилі "порно" — з нагромадженням слів ряду "сарказм — маразм — оргазм" (як у згаданій повісті П.Загребельного). Поетична матерія більш тонка й універсальніша, навіть використання деякими авангардистами ненормативної лексики важко витлумачити як порновістичність. Для прикладу — кілька рядків із однієї з останніх публікацій Віктора Неборака (ж-л "Дзвін", 1991, ч.5):

Гості евлодко храплять,
сни їм сняться кольорові
про кохання аж до рання

з трупом Мерелін Монро...

...ляха — ...урва — ...ука — ...лядь!
Зараз буде море крові!..

Утім, про поезію (в тому числі і про згадану публікацію у "Дзвоні") поговоримо детальніше трохи нижче, а зараз повернемося до "Спокус".

Вже було зауважено, що не всі Жолдакові "історії" справляють враження художньо викінчених речей, за бажання в них легко можна знайти деякі хиби. Але сам підхід, чи то пак погляд, прозаїка на реалії нашого існування хоч і не є надто оригінальним, та, одначе, він свій, не позичений. Відомий вислів "Краса врятує світ" стосовно прози Б.Жолдака можна без сумнівів переінакшити на той кшталт, що сміх врятує нас.

Жолдак — автор передовсім сатиричного нахилу, але сатиричність його творів надзвичай психологічна і характерна. Схоже враження виникає і при читанні дебютної збірки малої прози Володимира Діброви "Тексти з назвами і без назв" (в-во "Молодь", 1990).

Говорити про "плюси" та "мінуси" творчості цього прозаїка нелегко — з огляду на те, що він, мабуть, один з небагатьох представників нової генерації має останнім часом досить сталу критику, себто не обділений її прихильністю. Практично всі без винятку критики перш за все відзначають, з деякими лише нюансами, одне й те ж: що проза В.Діброви інтелігентна, насичено-інтелектуальна, що він вмілий експериментатор та стилізатор. І заперечувати тут важко. Але не може не насторожувати надмірна ейфористичність цих висновків. Ні в якому разі не заперечуючи інтелігентність, експериментаторство прози Діброви (що є — те є), все ж візьму на себе сміливість зробити деякі застереження.

"Тексти з назвами і без назв" — книжка, безсумнівно, подієва. Але в ній є багато речей прохідних, "мілких", котрі навіть не тексти, а лише філологічні, стилістичні та архітектонічні вправи. Експеримент заради експерименту? Оригінальність заради оригінальності? Чи — "все, що написано, треба друкувати"? Можливо, я згущаю фарби, можливо... Але не заради того, аби кинути тінь на самобутність і талановитість автора в принципі. Радше, самобутність ця занехаюється ним самим — сусідством добротного циклу "Географічні назви", оповідань "Про Марту", "Як ми продавали Сталіна", "Ганя та студент" з відверто нудними, близькими до „перчанського" гумору текстами "Лист до редакції", "У ліфті", "Наш поїзд під'їхав і став...", "Вчора у нас була репетиція..." Кількісно таких „шедеврів" небагато, якийсь там мізер, та все ж і ложка дьогтю псує бочку меду. Важко зрозуміти, чому до книжки не потрапив цикл "Пісні

Бітлз". Одне з оповідань цього циклу було надруковане в журналі "Україна" наприпочатку року. І саме в ньому Діброва постає як відмінний стиліст, майстер філігранної фрази, тонкий психоаналітик і, навіть, "лінгвовинаходник" (узяти хоча б винайдений ним спосіб переведення ненормативних соціолектів — простіше кажучи, матюків — в цілком нормативну мовну оболонку). Крім того, приваблює і сюжет. Приваблює насамперед тим, що живий, новий і "свій", що він не "ніби дихає", а дихає насправді — і диханням автора, і подихом часу. І коли, скажімо, в "Спокусах" Б.Жолдака це "дихання" здебільшого сатиричне, то у "Піснях Бітлз" воно іронічно-бурлескне, легке, безтурботне. Спрощено: коли для Жолдака найперша потреба — висміяти, то для Діброви — посміятися. У ставленні до своїх героїв Діброва — автор "лагідний", співчутливий.

Загалом, у прозі молодих зримо простежується поділ на авторів "злих" та "добрих" (є ще "нейтрали", але їх небагато). Звісно, не варто сприймати ці визначення, як виведені від звичних значень прикметників — маю на увазі тільки творчий підхід, принцип і конституцію художнього мислення. "Злий" автор бере на себе роль судді, добрий — лише співлядальник чи (інколи) адвокат. До "злих" прозаїків можна зарахувати В.Даниленка, В.Трубая, О.Уляненка, А.Щербатюка, Л.Кононовича, С.Бортникова, серед "добрих", окрім згаданого В.Діброви, чільне місце належить В.Портяку, О.Микитенку, В.Ярчуку, але найбільш виражений — це Є.Пашковський. Найкраще засвідчує це його роман "Вовча зоря" (в-во "Молодь", 1991).

Крім того, Євген Пашковський єдиний, мабуть, на сьогодні прозаїк у нас, який експлуатує активно й успішно потік свідомості. Вже одним цим він вирізняється не тільки поміж представників "нової хвилі", а й в сучасній українській прозі взагалі. У ключі потоку свідомості написано ним кілька романів, до двох десятків оповідань. Але ця стильова стабільність, як на мене, може по-кепськи пожартувати з ним. Тут я погоджуюся цілком з Валерієм Шевчуком, котрий на одному з літературних вечорів висловився десь приблизно так: "Пашковський, осідлавши одного коня, хоче доскакати на ньому до заповітної цілі. Але існує цілком певна небезпека того, що кінь не витримає шаленого темпу і одноманітності..." Рація у цих словах немала. Та поки що проза Є.Пашковського читається з інтересом, в ній є не лише потік свідомості, є в ній багато привабливого: аритмічно пульсуюча думка, що не дає читачеві проникливому і неповерховому знудьгуватися, насичена мова, просто таки заряджена емоційністю, яка будь-якої миті може здетонувати і вибухнути. Коли ж додати, що Євген ще й неабиякий "архітектор" сюжетних пластів та нашарувань, то висновок напрошується сам по собі: в

його особі маємо вже сьогодні хай ще не зрілого докінечно, але майстра. За творчий девіз він, певно, може взяти рядки з Шарля-Марі Леконта де Ліля:

Я не запрагну в вас ні оплесків, ні шуток
І не піду скакать в ненависний вертеп...

І це було б справедливо, адже Є.Пашковський — один із тих небагатьох на сьогодні митців, котрі відкидають саму навіть думку про "комерціалізацію" літератури. Його проза в а ж к а для легкого чтива, вона вимагає не тільки певного (у розумінні схожого) рівня естетики читача, а також і співдотичного до авторового почуттєвого мікрокосму. Тут я не протиставляю так званих масової літератури і творів — як заведено у нас казати — для обраних. Саме розмежування це, як на мене, є вочевидь сумнівним. Гадаю, треба визнати, що талановиті твори можливі в обох цих, скажемо так, галузях. Не секрет бо, що безнадійна сірятина має шанс видряпатися на олімпик не лише в маскульті. Але не про сірятину мова. Вона була, є і, мабуть, буде завжди. Інша річ — у яких пропорціях до талановитого?

В роки ще не такі віддалені сірятина переважала. Переважає вона й тепер, хоча шальки терезів поволі гойднулися у бік талановитості. Але — о часи, о звичаї! — чомусь ніхто не поспішає допомогти талантам. Утім, і галасу довкола халтури (у розумінні — супроти неї) ніхто не здіймає. Але це вже тема для іншої, не побіжної, а доказової серйозної розмови.

НАСТУПНИЙ ШТРИХ цих нотаток спровокований однією з публікацій червертого числа журналу "Вітчизна". Микола Переяслов у статті "Життя з чужого плеча", рецензуючи збірку Ярослава Павлюка "Ракурс" (в-во "Каменяр", 1990), зазначає, що "... не женучись за "гарячими" з політичного боку подробицями нашого минулого, автор спрямовує вістря свого художнього бачення не на зовнішні перипетії сюжетного розвитку, а на ті тектонічні зсуви, що відбуваються в душах його героїв". Сентенція ця, як на мене, приємлива не лише щодо конкретної книжки Я.Павлюка, а й щодо усієї, за дуже малими винятками, молодої генерації прозаїків. Більше того, сучасну українську прозу творять саме вони, молоді. Творять у силу того, що переважна більшість прозаїків старших поколінь кинулись у вир (чи на гребінь?) публіцистики, інші — складається враження — залягли "на дно". Активно продовжують працювати в своїх "амплуа" практично одиниці (Вал.Шевчук, Є.Гуцало, Р.Андріяшик, В.Дрозд, Ю.Мушкетик, В.Медвідь, В.Шкляр, ще дехто). Подібний процес, до речі, характерний і для літератур сусідів — білоруської, молдовської, польської, словацької, російської. Є сенс прислухатися до думок М.Новікової, викладених у статті "Христос, Велес —

и Пилат" (ж-л "Новый мир", 1991, N 6): "Большая, высокая литература стоит сегодня на рубеже, за которым публицистичность — даже дельная, хорошая публицистичность — вот-вот исчерпается, замысловатые "чисто-беллетристические" конструкции рухнут, а исповедальность (оставаясь в цене, как всегда, — иначе какая же зто литература?) потребует не только д у ш е в н о с т и, но и д у х о в н о с т и. За "большую" литературу можно не беспокоиться: где есть томимость духовной жаждой, там "явление в пустыни" и "воззвавший глас" — так или иначе — неизбежны. Метафорами и мифологемами с т и л и с т и ч е с к и м и тут не отделаешься". З певними, цілком незначними застороrами сентенція ця цілком сприйнятна і для оцінки ситуації, що склалася в нашій літературі. Більше того, те, що М.Новікова ще тільки пророкує літературі російській (занепад "даже дельной, хорошей публицистичности"), у нас вже сталося. Публіцистичний запал наших літераторів вичерпав себе, основна маса публікацій цього штибу вже перейшла на рівень лише добротної журналістики із вкрапленням посуттєвих і побіжних мудрагелій, які, утім, нічого принципово нового не додають. Пишеться чи заради того, щоб писати, чи заради того, щоб не забули — не дай Боже — твого імені, чи заради гонорарів...

(Далі буде)

ПРО АВТОРІВ НОМЕРА

Гордон Олександр. Народився в 1961 році у Львові. Після закінчення (1983) економічного факультету Львівського держуніверситету працював інженером ВО "Електрон", зараз — інженер у Львівському політехнічному інституті. Підготував рукопис першої поетичної збірки.

Куліш Анатолій. Журналіст, редактор газети "Зоря Полинь". Живе в Житомирі. Літературні твори друкував в місцевій пресі, журнал і "Авжеж".

Косенко Валерій. Журналіст, живе в Житомирі. Редактор міжнародного журналу "Заложники Чорнобиля" (виходить українською та англійською мовами). Новели В.Косенка друкувалися в газеті "Комсомольська зірка", журналі "Авжеж".

Лавріненко Юрій. Відомий критик та літературознавець української діаспори, автор та укладач багатьох книг, серед них — антологія "Розстріляне відродження".

Цибулько Володимир. Поет, представник "нової хвилі". Народився в 1964 році в Каневі. Жив у Прибалтиці. Поеми та вірші друкував в республіканських часописах та зарубіжних українських виданнях. Нині мешкає в Києві.

**В США — "СТАРЧ", В АНГЛІЇ — "БРЕД",
В МОСКВІ — "СР-ТТС"**

Максимум ефективності та мінімум витрат
забезпечить при проведенні рекламних компаній
періодичний довідник фірми

ІНФОРКОМ

"ЗАСОБИ РЕКЛАМИ —ТИРАЖІ, ТАРИФИ, ТЕРМІНИ"

Всі регіони Росії та країни екс-СРСР, більше двох тисяч газет,
журналів, редакцій радіо та телебачення.
Поставка у вигляді бази даних для IBM—спільних комп'ютерів
або в роздрукові.
Фіксує назви, адреси, телефони, тиражі, вартість реклами
та терміни публікації.
Можливість миттєвого вибору, пошуку та диференціації у будь-яких
параметрах або їх успільнення.
Ваші витрати покриються у багато разів в першій же рекламній
компанії.
Наш довідник — це те, що вам потрібно мати під рукою!
Зареєстровані користувачі довідника зможуть в 1992 році
отримувати поновлені і додаткові версії із значною знижкою.

Для отримання повної інформації пишіть нам на адресу:
107241, Москва, Б-241, а/я 37, "ИНФОРКОМ"

РЕКЛАМІ — РЕКЛАМУ!

Триває прийом заявок від редакцій, видавництв
та рекламних агенств на включення у довідник

АВЖЕЖ

11

1991

LIB

Замовлення 1267